

Δ. ΔΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ — Χ. Γ. ΡΩΜΑΣ

ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

Η ιστορία του — Η αυτονομία του
Η διδακτική του προσέγγιση

Γ' Ανατύπωση

Αναθεωρημένη και εμπλουτισμένη

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΑΘΗΝΑ
1990

Κάθε γνήσιο αντίτυπο υπογράφεται από τους συγγραφείς

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ Β΄ ΕΚΔΟΣΗ

Η σύντομη επανέκδοση του «ΔΟΚΙΜΙΟΥ» κατέδειξε την αναγκαιότητα ενός τέτοιου βιβλίου.

Η α΄ έκδοσή του προσπάθησε να αντιμετωπίσει το βιβλιογραφικό κενό και την πλήρη απουσία κάθε συστηματικής προσπάθειας για την οροθέτηση και την αυτονομία του δοκίμιου. Εκφράζει λοιπόν η έκδοση του βιβλίου το γενικότερο προβληματισμό που εκπήγασε τα τελευταία χρόνια κυρίως μέσα από τη σκληρή κόψη της διδακτικής πραγματικότητας. Εκφράζει ακόμη η έκδοση και την απαίτηση για ενημέρωση και γνώση ενός πολυσυζητημένου αλλά άγνωστου γραμματειακού είδους.

Η β΄ έκδοση του βιβλίου μεταφέρει κυρίως νέες εμπειρίες, αξιοποιεί νέες απόψεις που απορρέουν από μεταγενέστερες εκδόσεις μελετών για το δοκίμιο, αναθεωρεί κάποιες αντιλήψεις, εμπλουτίζει τέλος την ιστορική πορεία των Ελλήνων δοκιογράφων. Γενικά προσπαθεί να διευρύνει τη γνώση και να ανανεώνει συνεχώς τη διδακτική προσέγγιση.

Αθήνα, Ιούνιος 1986
Οι συγγραφείς

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΓΕΛΛΗΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Ε. Β. Λ. ΕΠΕΚΗ
Αρ. εισ. 481
Ταξ. αρ. . . . .
Αρ. κτημ. . . . .

208.
4
Δραδ
δ
1990

ISBN 450320

ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ Ο.Ε. ΑΘΗΝΑ
Μαυρομυχάλη 60, Τηλ.: 36.36.083 - 36.07.382
ISBN 960-205-118-3

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από το Montaigne μέχρι τις μέρες μας το δοκίμιο αποτελεί ίσως το πιο διαδεδομένο γραμματειακό είδος. Εντούτοις, αν και αναπαράγεται επί αιώνες, εξακολουθεί να παραμένει ως είδος σκοτεινό, δυσδιάκριτο και ακαθόριστο. Τι είναι επιτέλους το δοκίμιο «με τα δυσκολοδιάκριτα εσωτερικά και εξωτερικά όρια»;¹

Είναι γνωστό ότι τουλάχιστον τυπικά κατατάσσεται στη διδακτική διάσταση του λόγου. Είναι όμως πραγματεία, διατριβή, μονογραφία, για να αναφερθούν τα κυριότερα είδη του διδακτικού γένους, ή ιδιαιτερότητά του το απομακρύνει από τις τυπικές μορφές του διδακτικού γένους;

Συνήθως, σήμερα με τον όρο δοκίμιο εννοούμε μικρή και σύντομη μελέτη, που αποτελεί μια δοκιμή, μια προσπάθεια προς διαπραγμάτευση ενός θέματος που ασφαλώς δεν εξαντλείται.²

Κι αυτή η πρώτη προσέγγιση με το δοκίμιο πείθει ότι δεν ταυτίζεται με κανένα από τα είδη του διδακτικού λόγου. Η πραγματεία είναι συστηματική και αιτιοκρατική εξέταση ενός θέματος, η διατριβή επιστημονική εργασία που εξετάζει ένα επιστημονικό πρόβλημα, ενώ η μονογραφία πραγματεύεται σε βάθος και αυτοτελώς ένα απόλυτα επιστημονικό και ειδικό θέμα.³

Το δοκίμιο δεν ανήκει λοιπόν σε κανένα από αυτά τα είδη. Διατηρεί, και όχι πάντα με τη στενή έννοια, το

διδακτικό χαρακτήρα του γένους του, αλλά η ιδιαίτερή-
τητά του το απομακρύνει από τις τυπικές μορφές του
διδακτικού λόγου, έτσι ώστε να αποτελεί σχεδόν αυτοδί-
ναμο, αυτόνομο και αυτοτελές γραμματειακό είδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΔΟΚΙΜΙΟΥ

1. Προέλευση και εξέλιξη

Η ιστορία του δοκιμίου είναι πολύ πιο παλιά απ' ό,τι είναι ο όρος. Συνήθως φτάνουμε στην πρώτη χρήση της λέξης μεταφράζοντας τα Essais του Montaigne, αλλά σε μια ευρύτερη θεώρηση θα ήταν εύκολη μια αναγωγή του δοκιμίου στην ελληνική, λατινική και εβραϊκή αρχαιότητα. Αν δεχτούμε δηλαδή εξαρχής ένα πολύ γενικό ορισμό με βάση την εξωτερική του μορφή και το περιεχόμενό του, εννοούμε το δοκίμιο σαν μια έκθεση σε πεζό συνήθως λόγο, χωρίς μεγάλο μήκος, με καθορισμένο θέμα, που ν' αποτελεί μια απόπειρα ελεύθερης διαπραγματεύσεως του θέματος αυτού. Μ' αυτή την έννοια όμως εντάσσονται στα δοκίμια: οι Πλατωνικοί Διάλογοι, ο Εκκλησιαστής και οι Παροιμίες της Π.Δ., οι Επιστολές του Πλίνιου και του Σενέκα, οι Χαρακτήρες του Θεόφραστου, τα ηθικά έργα του Πλουτάρχου, οι διάλογοι του Κικέρωνα, οι στοχασμοί του Μάρκου Αυρήλιου κ.ά.⁴

Ωστόσο στο Michael de Montaigne οφείλεται η πατρότητα του όρου και η ειδική σημασία του. Ο Γάλλος στοχαστής του ΙΣΤ' αιώνα τιτοφόρησε «Δοκίμια» (Essais) τη συλλογή των ηθικών του παρατηρήσεων που για τη σύνθεσή τους εργάστηκε μια δεκαετία

και την παρουσίασε το 1580 σε δυο βιβλία (το 1588 προστέθηκε και τρίτο, μεταξύ δε του 1580 και του 1598 έγιναν εννέα εκδόσεις). Ό,τι κυρίως εννοούσε με τη λέξη ο Montaigne ήταν «οι δοκιμασίες της κρίσης» του. Με βάση δηλαδή την προσωπική του ζωή και τις εμπειρίες από τη ζωή των συγχρόνων του σημείωνε τις σχέσεις του γύρω από τον άνθρωπο, τη φιλοσοφία, την ηθική και τους θεσμούς. Επειδή όμως δεν αγαπούσε τη σταθερότητα, άλλαζε συχνά τις πρώτες απόψεις, ή πρόσθετε νέες, ώστε σε δεύτερη και τρίτη έκδοση των δοκιμών του γινόταν φανερό πως η εξέλιξη ενός σπινθηροβόλου πνεύματος. Παραθέτουμε εδώ ένα μικρό δείγμα γραφής από το δοκίμιό του «περί φιλίας»: «Οι ψυχές μας πορεύτηκαν τόσο μαζί, ένιωσαν μια τόσο θερμή αγάπη η μια για την άλλη και γνώρισαν ως τα τριςβαθια των σωθικών μια τόσο όμοια αγάπη η μια για την άλλη, ώστε όχι μόνο γνώριζα τη δική του ψυχή σαν τη δική μου, αλλά σήγουρα πιο ευχαρίστως θα εμπιστευόμουν σ' εκείνον για τα δικά μου, παρ' ό,τι σ' εμένα». Όπως διαπιστώνουμε, τα δοκίμια του Montaigne, ως προϊόντα σκέψης και παρατήρησης, έχουν ένα καθαρά υποκειμενικό χαρακτήρα και είναι απαλλαγμένα από κάθε φανατισμό, δογματισμό αλλά και επιστημονική θεμελίωση.

Η διάδοση των δοκιμών αυτών υπήρξε ραγδαία. Ήδη στην Αγγλία έγιναν τόσο δημοφιλή, ώστε πριν περάσουν πολλά χρόνια, το 1597, ο Francis Bacon επηρεασμένος δημοσίευσε τα δικά του essays, ένα έργο που τιτλοφορήθηκε αργότερα «Πολιτικές και ηθικές συμβουλές». Τα δοκίμια του Bacon, διατυπωμένα με σαφήνεια και πυκνότητα, είναι από τις καλύτερες σελίδες της αγγλικής πεζογραφίας. Ενώ όμως ο Montaigne ξεκινάει από μια προσωπογραφία του εαυτού του ή της οικογένειάς του και επαγωγικά φτάνει στους άλλους, ο Bacon επιμένει στις εκδηλώσεις που αντιλαμβάνεται γύρω του και προσπαθεί να φτάσει σε συμπεράσματα με αυστηρή επιστημονική μέθοδο. Έτσι, από τους πρώ-

τους κίβλας δοκιμογράφους διαμορφώθηκαν και οι βασικές κατηγορίες των δοκιμών: τα Υποκειμενικά και τα Αντικειμενικά.

Τον επόμενο ΙΖ' αιώνα εμφανίζεται μια πλειάδα δοκιμογράφων κυρίως Γάλλων και Άγγλων. Τα θέματα που πραγματεύονται είναι τόσο ποικίλα, ώστε μπορούμε να πούμε ότι αποτέλεσαν τους βασικούς τύπους δοκιμών των μεταγενέστερων αιώνων. Ειδικότερα στην Αγγλία ο James Howell (1594-1666) επιγράφει τα δοκίμιά του «Επιστολές» και συνυφαίνει σ' αυτά το πραγματικό με το φανταστικό. Ο Williams Temple (1628-1699) γράφει τα «Ανάλεκτα», δοκίμια που είναι σαφώς επηρεασμένα από το έργο του Montaigne. Ο John Dryden (1631-1700), από τους κυριότερους εκπροσώπους του κριτικού δοκιμίου, αναβιώνει με το «Δοκίμιο για τη δραματική ποίηση» την κλασική μορφή του διαλόγου. Ο Thomas Overbery (1581-1613) επηρεασμένος από τους «Χαρακτήρες» του Θεόφραστου, που είχαν ήδη μεταφραστεί σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες, γράφει έμμετρα δοκίμια χαρακτήρων. Το έργο του γνώρισε μεγάλη επιτυχία, ιδιαίτερα δε το δοκίμιο «Σύζυγος» υπήρξε από τα πιο δημοφιλή. Επίσης, δοκίμια χαρακτήρων παρουσιάζει και ο Thomas Fuller (1608-1661). Ο Fuller, ενώ γράφει κατ' απομίμηση του Bacon, χρησιμοποιεί ως πρότυπα διάφορα σημαντικά ιστορικά πρόσωπα. Σ' αυτή την περίοδο εντάσσεται και το σημαντικό δοκιμακό έργο του J. Locke. Το βασικό του «Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση» (1690), όπως σημειώνει ο ίδιος, «διερευνά τις πηγές, τη μορφή και την έκταση της ανθρώπινης γνώσης σε συνδυασμό με τα βάρβαρα και τους βαθμούς της πίστης, γνώμης και προσδοχής». Επομένως σκοπός του είναι να καθορίσει την πηγή, τα όρια και το βαθμό βεβαιότητας της ανθρώπινης γνώσης. Το δοκίμιο, γραμμένο σε τέσσερα βιβλία, είναι από τα πιο αντιπροσωπευτικά έργα του αγγλικού εμπειρισμού και του κριτικού ρεαλισμού.

Στη Γαλλία διακρίνονται τότε δυο μεγάλοι δοκιμιογράφοι. Ο πρώτος είναι ο γνωστός συγγραφέας δραμάτων Pierre Corneille (1606-1684), ο οποίος με πολύ πηγαία έμπνευση προχώρησε και στους χώρους της δοκιμιογραφίας. Οι «Λόγοι επί τριών ενοτήτων» είναι δοκίμιά του στα οποία αναπτύσσονται οι κανόνες της αληθινής κριτικής. Θυμιάζει κανείς εδώ τη διεισδυτικότητα και τη λεπταισθησία του συγγραφέα. Ο δεύτερος είναι ο επίσης γνωστός συγγραφέας χαρακτήρων Jean De La Bruyère (1645-1696). Μέσα από το δοκίμιο «Οι χαρακτήρες και τα ήθη του αιώνα» προβάλλονται επείσοδια της καθημερινής ζωής σε μεγέθυνση, ώστε να φαίνονται πιο έντονα τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας κάθε ήρωα.

Το δοκίμιο γνωρίζει όμως μεγάλη ανάπτυξη το ΙΗ΄ αιώνα. Το προβάδισμα έχει και πάλι η Αγγλία. Τα πρώτα δοκίμια που χαρακτηρίστηκαν «ελεύθερα» παρυσίαστηκαν μέσα από τις στήλες ειδικών περιοδικών, όπως ήταν «Ο θεατής» (Spectator), «Ο περιπλανώμενος» (Rambler) κ.ά. Πρόθεση των δοκιμιογράφων ήταν να παρουσιάσουν τα ήθη και τις εκκεντρικότητες των 'Αγγλων, να τα σχολιάσουν και να εξυψώσουν την κοινωνική στάθμη της εποχής. Παράλληλα ασχολούνται και με τη λογοτεχνική κριτική. Στο μετάξιμο των δύο αιώνων βρίσκεται ο Joseph Addison (1672-1719) που με τα δοκίμιά του στο «Θεατή» θέλγει κριτικούς και μυθιστοριογράφους και κατορθώνει ν' αναδείξει κάθε δοκίμιο σ' ένα πρότυπο του είδους. Το 1711 ο Alex. Pope δημοσιεύει το πρώτο του ποίημα σε ηρωικά δίστιχα με τον τίτλο «Δοκίμιο κριτικής». Σ' αυτό ασχολείται με τους αναγκαίους κανόνες για τη συγγραφή λογοτεχνικού έργου. Παράλληλα επισημαίνει τις αδυναμίες και τις αρετές του αληθινού κριτικού της ποίησης. Υπογραμμίζει την καλαισθησία, την κρίση, τη μόρφωση, την ευγένεια, την αντικειμενικότητα και την αγάπη προς την αλήθεια ως τον απαραίτητο πνευμα-

τικό εξοπλισμό κάθε αληθινού κριτικού. Οι υποδείξεις του εξάλλου για τη γλωσσική μορφή του ποιήματος και για το περιεχόμενό του μαρτυρούν για τις επιδράσεις που έχει δεχτεί από τους αρχαίους και κατατάσσουν τον Pope στους συγγραφείς του κλασικισμού. Αργότερα (1733), ο Pope με το «Δοκίμιο περί του ανθρώπου» προβάλλει σε μια σειρά τεσσάρων έμμετρων φιλοσοφικών επιστολών τη βασική του κοσμαντίληψη, σύμφωνα με την οποία υπάρχει τέλεια αρμονία και αλληλεξάρτηση των όντων. Έτσι και ο άνθρωπος στις σχέσεις του με τους άλλους έχει χρέος να εκδηλώνει την καλοσύνη του, για να δρέπει ως ανταμοιβή την προσωπική του ευτυχία. Για το έργο αυτό του Pope έχει λεχθεί ότι «η εφημερικότητα, η φραστική οικονομία, καθώς και ο πλούτος των εικόνων το καθιστούν λαμπρό δείγμα ποιητικού βιβλίου».⁵

Κοντά σ' αυτόν ο Ch. Lamb (1775-1834) με μια σειρά δοκίμια προβάλλει την ευαίσθητη προσωπικότητά του και σε ύφος απλό και κουβεντιαστό ασχολείται με θέματα κριτικής. Το γράψιμό του είναι διαποτισμένο από πηγαίο χιούμορ και ρομαντισμό. Σε κάθε θέμα σημειώνει μέσα από μια αβίαστη φιλική κουβέντα «τους φόβους του, τις συμπάθειές του, τα καλλιτεχνικά του γούστα».⁶

Ο David Hume θεωρείται από τους μεγαλύτερους δοκιμιογράφους του ΙΗ΄ αιώνα. Το έργο του «Δοκίμια ηθικά, πολιτικά και φιλολογικά» (εικοσιδύο συνολικά) περιέχει τις απόψεις του συγγραφέα για την ηθική ζωή, την πολιτική και τη φιλολογία. Στα φιλολογικά του δοκίμια μάλιστα κάνει λόγο και για το ίδιο το είδος του δοκιμίου, το οποίο χαρακτηρίζει ως «γέφυρα επικοινωνίας σοβαρών συγγραφέων με "απλούστερους" αναγνώστες».⁷

Στη Γαλλία αξιόλογος δοκιμιογράφος αυτόν τον αιώνα αναδεικνύεται ο F. Voltaire (1694-1778). Στο «Δοκίμιο περί των εθίμων και του πνεύματος των

ζωής και άλλα μένουν στη σφαίρα της ψυχρής διά-
νόησης.

Ο Άγγλος κριτικός της λογοτεχνίας Edm. Goss μετά την αξιολογή (Ιστορία της λογοτεχνίας του ΙΗ' αιώνα) παρούσασε μια μεγάλη παραγωγή δοκιμίων που εκδόθηκαν σε δώδεκα τόμους (1912-1927). Ο τελευταίος μεγάλος από τους Άγγλους δοκιμιογράφους θεωρείται σήμερα ο Thomas Eliot (1888-1965) που τα δοκίμιά του τον καταξιώνουν όσο και το άλλο ποιητικό και θεατρικό του έργο.

Στη Γαλλία ο Ippol. Taine κυκλοφορεί μια δική του σειρά «Δοκίμια κριτικής και ιστορίας» το 1858, αργότερα τα «Νέα δοκίμια» (1865) και κατόπιν τα «Τελευταία δοκίμια κριτικής και ιστορίας» (1892). Όλα αναφέρονται άμεσα σε προσωπικότητες του πνεύματος με αρκετή όμως δόση δογματισμού. Ο Taine δηλαδή πιστεύει ότι οι βασικές ιδιότητες κάθε ιστορικής προσωπικότητας διαμορφώνονται ανάλογα με τους όρους του κοινωνικού περιβάλλοντος (περιφέρουσα ατμόσφαιρα), του κλίματος, της ατμόσφαιρας κτλ. Παρά την υπερβολή της βέβαια η άποψη αυτή περιέχει στοιχεία για την επιστημονική μελέτη της τέχνης και της ιστορίας. Μεγάλος επίσης είναι και ο Paul Bourger (1852-1935) του οποίου τα «Δοκίμια σύγχρονης ψυχολογίας» κινούνται «με πλήρη ελευθερία πάνω σε θέματα απροσδιόριστης προοπτικής, με κοινό παρονομαστή μόνο την ελεύθερη πνευματικότητα, έξω από κάθε συστηματική θεμελίωση του στοχασμού».⁹

Είναι χαρακτηριστικό, ακόμη, ότι το δοκίμιο στη Γαλλία από την αρχή του αιώνα μας δεν πήρε μόνο τη μορφή κριτικής σκέψης πάνω σε ζητήματα πολιτικής, ηθικής και πνευματικής ζωής (Peguy, Suarès, Alain κ.ά.), αλλά στράφηκε επιπλέον και στην εξέταση θεμάτων των θετικών επιστημών (J. Rostand).¹⁰

Προς το τέλος του ΙΘ' αιώνα κυκλοφορεί, έπειτα από κυοφορία αρκετού χρόνου, το «Δοκίμιο περί της

εθνών» διακρίνουμε περισσότερο στοιχεία μελέτης· πρόκειται στην ουσία για μια σύντομη παγκόσμια ιστορία, κυρίως του πολιτισμού, γραμμένη με διαύγεια και απλότητα. Ό,τι περισσότερο θέλγει στο έργο είναι η έρευνα των πηγών, οι οικονομικές συνθήκες, η πνευματική και καλλιτεχνική κίνηση κάθε εποχής, καθώς και η σύγκριση των διάφορων εθνών μεταξύ τους.

Το ΙΘ' αιώνα και από την ανατολή του δικού μας ως τις μέρες μας η ανάπτυξη του δοκιμίου στρέφεται όλο και πιο πολύ στη φιλολογική και την καλλιτεχνική κριτική, την επικαιρική φιλοσοφία πάνω σε θέματα πολιτικής, ηθικής, κοινωνικής και πνευματικής ζωής και ακόμη στη διαπραγμάτευση θεμάτων οικονομίας, ιατρικής, περιβάλλοντος και σύγχρονης τεχνολογίας. Οι δοκιμιογράφοι παίρνουν πια τη θέση που τους αρμόζει στην ιστορία της λογοτεχνίας και με τα έργα τους επικοινωνούν «φιλικά με το μεγάλο αναγνωστικό και φιλόδοξο κοινό» (Ε. Π. Παπανούτσος).

Είναι δύσκολο φυσικά να παρακολουθήσει κανείς όλους τους σύγχρονους δοκιμιογράφους και το έργο τους, γι' αυτό και θ' αρκестούμε σε ορισμένους από τους πιο σημαντικούς. Στην Αγγλία πρώτα, ο Thomas Macaulay με το «Δοκίμιο κριτικής και ιστορίας» (1843) παρουσιάζει σε κομψές φιλολογικές προσωπογραφίες υποδείγματα επιφανών συγγραφέων και πολιτικών ανδρών· τα πορträίτα των Μίλτον, Κλάιβ, Γουώρεν, Χάστινγκς, Μακιαβέλι, Μιραμπό, Φρειδερίκου του Μεγάλου κ.ά. δε ζωντανεύουν μόνο ιστορικές εποχές και κοινωνίες, αλλά και προβάλλουν ως πρότυπα δοκιμιακού ύφους. Ο Ald. Huxley δίνει στα δοκίμιά του, συνήθως, τη μορφή διηγήματος ή νουβέλας που μέσα από τους διαλόγους των προσώπων ξεπηδάει το σπινθηροβόλο πνεύμα του συγγραφέα, χωρίς να ξεφεύγει και μια έντονη επίδειξη γνώσεων.⁸ Πάντως, άλλα από τα αφηγήματα - δοκίμιά του τα χαρακτηρίζει μια ζεστασιά

εξελίξεως της μοναστικής αντίληψης της ιστορίας» (1895) του Ρώσου Γεωργίου Πλεχάνοφ στην πραγματικότητα όμως το έργο είναι συστηματική μελέτη για το ρόλο της ιστορικής προσωπικότητας στη διαμόρφωση του ιστορικού γεγονότος. Με την απλή αναφορά, τέλος, των πιο σπουδαίων από τους Ισπανούς δοκιμιογράφους: Mig. de Unamuno, Azorin, Ortega y Gasset, καθώς και των πιο σημαντικών Αμερικανών: A. Ripiere, G. Santayana, H. Davis, E. White κλείνουμε αυτό το γενικό ιστορικό διάγραμμα του δοκιμίου, με τρόπο που να φαίνονται μέσα από την εξελικτική του πορεία κάπως καθαρά τα γνωρίσματα της φιλολογικής του ιδιαιτερότητας και αυτονομίας.

2. Οι Έλληνες δοκιμιογράφοι

Η νεοελληνική φιλολογία με την πολυμέρεια της δεν αγνόησε κι αυτή τη μορφή επικοινωνίας με «απλούστερους» αναγνώστες, γιατί το δοκίμιο φάνηκε ως το καταλλήλοτερο είδος για τις πιο γόνιμες πνευματικές αναζητήσεις.

Ήδη αμέσως μετά την άλωση, δηλ. ενάμιση περίπου αιώνα πριν από τα essais του Montaigne, ο Πατριάρχης Γεώργιος Γενάδιος ο Σχολάριος, άλλοτε ιδρυτής του σχολείου φιλοσοφίας, έγραψε και ορισμένους λόγους ή μελέτες που έχουν το χαρακτήρα του δοκιμίου.¹¹ Στην προϊστορία του δοκιμίου μπορούν ακόμη να περιληφθούν και μερικοί ανώτεροι εκκλησιαστικοί λόγοι ή επιστολμαίες εργασίες της εποχής εκείνης που εξετάζουν σοβαρά προβλήματα πίστεως, όπως του Μητροφάνη Κριτόπουλου, του Κύριλλου Λούκαρη, του Θεόφιλου Κορυδαλέα, του Μελέτιου Πηγά κ.ά. Εδώ όμως πρέπει να γίνει αυστηρή επιλογή, γιατί «αυτή η σωφρονοιστική πρόθεση (σημ. των εκκλησιαστικών ρητόρων)

αλλά και η προσπάθεια του εύκολου ή του άμεσου επηρεασμού του αναγνώστη-ακροατή που αποτελεί διακριτικό γνώρισμα της εκκλησιαστικής (όπως και της πολιτικής και όποιας άλλης) ρητορικής δεν πιστοποιείται από την ιστορία του δοκιμίου».¹²

Το 17ο αιώνα ο Φαναριώτης Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων γράφει τα «Φροντισματά» του (εκδόθηκαν μόλις το 1805) τα οποία, αν και σε γλώσσα αρχαϊκή, αποτελούν έκφραση πλούσιας πείρας, πολιτικού στοχασμού, φρόνησης και ρεαλισμού.

Στα δοκίμια εντάσσεται και το έργο του Μεθόδιου Ανθρακίτη «Θεωρία Χριστιανικαί» (1669), καθώς και η «Τέχνη Ρητορική» του Φραγκίσκου Σκούφου, ένα έργο γεμάτο αίσθημα, γνώση, ελεύθερο στοχασμό που έχει όμως ευδιάκριτες και τις διδακτικές του προθέσεις.

Την ίδια περίοδο ο Ευγένιος Βούλγαρης που «χρησιμοποίησε πρώτος κατά πάσα πιθανότητα τη λέξη δοκίμιο ως απόδοση του γαλλικού (λογοτεχνικού) όρου *essai*»¹³ δημοσιεύει τη μετάφραση ενός έργου του Βολταίρου με τον τίτλο «Δοκίμιον ιστορικών και κριτικών περί των διχονοιών των εν ταις εκκλησίαις της Πολωνίας» (1768): τη μετάφραση αυτή τη συνοδεύει και με ένα έργο δικό του, το «Σχεδιάσμα περί ανεξιθρησκείας»,¹⁴ που κινείται καθαρά στο δοκιμακό χώρο. Φιλοσοφικά είναι εξάλλου και τα δοκίμια του κληρικού Ιώσηπου Μοισιόδακα. Μέσα από την «Απολογία» του (1780), με την οποία προσπαθεί να αποκορύσει τις κατηγορίες των σχολαστικών λογίων της εποχής του, προβάλλει και τις ιδέες του που δείχνουν ένα πνεύμα αρκετά ευρύ και προοδευτικό σε θέματα της γλώσσας, της παιδαγωγικής και των θετικών επιστημών.

Ένας φωτισμένος λόγιος, συνομιλήλικος με το Μοισιόδακα, ο Δημήτριος Καταρτζής ή Φωτιάδης, είναι επίσης και δοκιμιογράφος. «Ο τίτλος ενός δοκιμίου του, “Εγκώμιο του φιλόσοφου, μακαρισμός του ορθοδόξου, ψόγος του άθεου, ταλάνισμα του δεισιδαιμών” εκφράζει,

με τη διασταύρωση των όρων που τον απαρτίζουν, ακριβέστατα τη φιλοσοφική θέση του Καταρτζή: τον άνετο ανθρωπισμό του διαφωτισμένου δεσποτισμού». ¹⁵

Στον Αθανάσιο Ψαλίδα ¹⁶ ή στον Περραιβό ¹⁷ αποδίδεται ένα σημαντικό κείμενο, πρωτότυπο και επαναστατικό, που συγκεντρώνει όλα τα γνωρίσματα του δοκίμιου: πρόκειται για την «Ελληνική Νομαρχία» (1806) που είναι αφιερωμένη στο Ρήγα Βελεστινλή. Ο συγγραφέας της καταφέρεται τόσο εναντίον των Τούρκων όσο και εναντίον των Ελλήνων προεστών και κληρικών, ενώ θεωρεί ως το καλύτερο σύστημα διοίκησης τη νομαρχία, δηλαδή το σύστημα που κυβερνούν οι νόμοι, οι οποίοι «είναι εις την διοίκησιν ως η ψυχή εις το σώμα».

Αλλά και του Αδ. Κοράη οι επιστολές, οι «Αυτοσχέδιοι Στοχασμοί», αρχικά θέματα από τα «Ατακτά» του, καθώς και τα Προλεγόμενα των έργων του είναι δοκίμια, γιατί θίγουν τις γενικές γραμμές κάποιου προβλήματος και περιέχουν ελεύθερες σκέψεις «έξω από κάθε συστηματική θεμελίωση του στοχασμού».

Μετά την Επανάσταση ο Ιωάννης Φιλήμων με το «Δοκίμιον Ιστορικών περί της Φιλικής Εταιρείας» (1834) και με το μισοτελειωμένο «Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επανάστασεως» κινείται μεταξύ χρονογραφίας, κριτικής και ιστοριογραφίας. Και τα δυο του έργα λοιπόν είναι περισσότερο δοκιμογραφία παρά ιστορία, γιατί ο συγγραφέας «μ' όλη την τάση που έχει για τις γενικές κρίσεις, δεν κατορθώνει να αρθεί σε σύνθεση. [...] Τα πράγματα είναι ακόμη πολύ πρόσφατα, για να γίνουν αντικείμενο ιστορίας». ¹⁸

Άλλα δοκίμια ιστορίας και φιλοσοφίας της ιστορίας είναι: του Γ. Κωζάκη - Τυπάλδου «Φιλοσοφικών δοκίμιον περί της προόδου και της πτώσεως της παλαιάς Ελλάδος» (1839), του Μ. Ρενιέρη «Δοκίμιον Φιλοσοφίας της Ιστορίας» (1841) και του Γ. Πεντάδου «Αρβάρως «Δοκίμιον περί σπουδής της Ιστορίας» το τελευ-

ταίο τούτο στρέφεται εναντίον του Γερμανού Φαλμεράιερ και εκφράζει την αγανάκτηση του ελληνισμού, για την παραποίηση των ιστορικών πηγών.

Στο χώρο του δοκίμιου κινούνται και μερικά άλλα έργα αυτής της περιόδου, όπως: του Λευκαδίτη ιστορικού, κριτικού και λογοτέχνη Σπ. Ζαμπέλιου «Πόθεν η κοινή λέξις τραγούδων», του Διον. Σολωμού «Ο Διάλογος», τα «Προλεγόμενα» του Ιάκωβου Πολυλά, ¹⁹ καθώς και ορισμένες σελίδες της λογοτεχνικής κριτικής (Ασώπιου, Κουμανουδή κ.ά.). Εξάλλου η γνωστή φιλολογική διαμάχη της δεκαετίας 1870-1880 ανάμεσα στον Εμμανουήλ Ροΐδη και στον Άγγελο Βλάχο έδωσε την αφορμή και για αξιόλογα δοκίμια. Ο Ροΐδης με γνώση και οξυδέρκεια παρουσίασε ένα επικριτικό δοκίμιο για την ποίηση του καιρού του («Περί συγχρόνου εν Ελλάδι ποιήσεως») και ένα άλλο με θέμα γενικότερης αισθητικής σημασίας («Τι είναι φιλοκαλία»). Ο Άγγ. Βλάχος με πνεύμα συντηρητικό, αλλά βαθύτατα καλλιεργημένος και πολυμαθής, εκτός από τα έργα του που στρέφονταν κατά του Ροΐδη, δημοσίευσε το 1880 και ένα δοκίμιο με τίτλο «Η Φυσιολογική Σχολή και ο Ζολά» το οποίο απηχεί τις αισθητικές του αντιλήψεις για τις φιλολογικές τεχνοτροπίες του καιρού του και ιδιαίτερα για το ρεαλισμό και το νατουραλισμό.

Ακόμη στα δοκίμια εντάσσονται και ορισμένα έργα του τραγικού ηθογράφου και ποιητή Γεωργίου Βιζυηνού, όπως: «Η γένεσις του καλού», τα «Βαλλίσματα» και το «Ανά τον Ελικώνα», ²⁰ που είδαν το φως της δημοσιότητας τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα.

Η μεγάλη όμως ποικιλία των θεμάτων του δοκίμιου, αλλά και ο ελεύθερος τρόπος διαπραγματεύσεώς τους έστρεψε πολλούς από τους Έλληνες στοχαστές του αιώνα μας προς αυτό. Ωστόσο ελάχιστοι μόνο συγγραφείς καλλιέργησαν αποκλειστικά το δοκίμιο: οι περισσότεροι δοκιμογράφοι είναι λογοτέχνες, κοινωνιολόγοι ή φιλόσοφοι που το δοκίμιο αποτελεί απλώς ένα μέρος

της πνευματικής τους δημιουργίας. Μέσα στην πρώτη δεκαετία του εικοστού αιώνα ο Περικλής Γιαννόπουλος με δύο δοκίμια, το «Νέον Πνεύμα» (1906) και την «Έκκλησιν προς το Πανελλήνιον Κοινόν» (1907), προσπάθησε (να αρτώσει ένα μήνυμα με κέντρο την ελληνική αίσθηση και παράδοση). Οι προθέσεις του όμως κατακρίθηκαν. Ιδιαίτερα το «Νέον Πνεύμα» παρουσιάζει ως ακήρυγμα προγονοπληξίας και σοβινιστικής ελληνολατρίας» και διακωμωδήθηκε από τις στήλες του «Νουμά». Η κριτική αυτή πάντως ήταν άδικη, γιατί οι αισθητικές παρατηρήσεις του συγγραφέα δεν έπαψαν να επηρεάζουν πολλούς συγχρόνους του και νεότερους λογοτέχνες (Ι. Δραγούμη, Άγ. Σικελιανό κ.ά.). Πιστεύεται πως, αν ο Γιαννόπουλος δεν αυτοκτονούσε, θα έδινε σημαντικά δοκίμια πάνω σε θέματα αισθητικής και λογοτεχνικής κριτικής.

Αργότερα, το 1929, ο Γιώργος Θεοτοκάς με το ψευδώνυμο Ορέστης Διγενής παρουσιάζει το πολυσυζητημένο δοκίμιο «Ελεύθερο Πνεύμα». Σ' αυτό διαπιστώνει τη στεριότητα σε πνευματική παραγωγή της Ελλάδας και προτείνει την αντικατάσταση του ξερού επιστημονισμού με την ελεύθερη σκέψη. Την αποστολή αυτή καλείται ν' αναλάβει η νέα γενιά, δηλαδή όσοι συγγραφείς ξέφυγαν από τη στιλιζαρισμένη σκέψη και έκφραση και προχώρησαν στην ανανέωση της λογοτεχνικής παραγωγής. Σε τρία άλλα δοκίμια ο συγγραφέας κάνει ανατομία της ανήσυχης εποχής μετά το 1930, επισημαίνει τα σημεία παρακμής και προβλέπει την ανατολή (των νέων καιρών). Στην ουσία ο Γ. Θεοτοκάς δονείται από τις αστικές βενιζελικές πεποιθήσεις της γενιάς του '30 και με «ατσαλάκωτη ψυχή» πιστεύει ότι οι νέοι θα κατορθώσουν να καταργήσουν τις περασμένες αρνητικές δυνάμεις και θ' ανανεώσουν τον κόσμο.

Στα 1933 ο Κ. Παλαμάς δημοσιεύει τον πρώτο τόμο μιας συλλογής με δοκίμια για την ποίηση («Η ποιητική μου»). Γνωρίσματά τους είναι: η απέραντη

γνώση, οι εύστοχες παρατηρήσεις και ο τρόπος διάρθρωσης της ύλης. Στο δοκίμιο «Η σαφήνεια και η ασάφεια» ξεκινάει από την άποψη ότι «ό,τι ονομάζομεν σαφήνεια εν τη ποίησει δεν είναι απολύτως και πάντοτε πλεονέκτημα, καθώς και ό,τι καλούμεν ασάφεια δεν είναι απολύτως και πάντοτε ελάττωμα της ποιήσεως» και φέρνοντας για παραδείγματα τη σαφήνεια των επών του Ομήρου και την ασάφεια ή τη σκοτεινότητα της εβραϊκής ποίησης καταλήγει στη θέση ότι «η ποίηση δεν απευθύνεται κυρίως ούτε προς τους πολλούς ούτε προς τους ολίγους, αλλά προς τους οπωσδήποτε παρασκευασμένους να την εννοήσουν».

Δοκιμιογράφος με γνώση όχι μόνο της νεοελληνικής πνευματικής κίνησης, αλλά και της ξένης αναδείχθηκε ο Κλέων Παράσχος (1894-1964). Ένα βαθύ δοκίμιο για την προσωπικότητα του Ίωνα Δραγούμη (1936), άλλα μικρότερα για νεοέλληνες ποιητές, η εμπειριστατωμένη μονογραφία για τον Εμμ. Ροΐδη και μια σοβαρή μπουρζουά πάνω στο πρόβλημα της «Καλλιτεχνικής δημιουργίας» αναδεικνύουν τον Κλ. Παράσχο δοκιμιογράφο και κριτικό μ' ένα πνεύμα διεισδυτικό και οξύ. Παρά τη μελαγχολική του ιδιοσυγκρασία ο λόγος του είναι λεπτός, λυρικός και ανάλαφρος, ενώ ο στοχασμός του πυκνός.

Πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δημοσιεύονται ακόμη ορισμένα δοκίμια που έχουν χαρακτηριστικά φιλολογικών μελετών με πρωτότυπες απόψεις για τη γλώσσα ή την αισθητική. Άλλα πάλι πραγματεύονται διάφορα θέματα της καθημερινής ζωής. Έτσι, στα «Παραβλάσταρα» (1937) του Πέτρου Βλαστού απολαμβάνουμε, μέσα όμως από μια γλώσσα «που κυριαρχείται από στοιχεία σπουδαστηριακά και πεποιημένα»,²¹ ένα δοκίμιο για την υγεία, τη χαρά, την τόλμη και τη δύναμη. Του Φώτου Πολίτη εξάλλου τα «Νιάτα ανώφελα» (1938) ανιχνεύουν προβλήματα των νέων σχετικά με την πνευματική ζωή και τη δημιουργία. Αξιόλογα επίσης είναι

και τα δοκίμια των συγγραφέων: Τέλλου 'Αγρα («Δημοτική Γλώσσα και Ποίηση», 1939), Κ. Θ. Δημαρά («Δημοτικισμός και Κριτική», 1939) και Ιωάννου Σουκουτή («Δοκίμια», 1939).

Στη μεταπολεμική περίοδο, όσο ο ελεύθερος στοχασμός γίνεται αίτημα των καιρών τόσο και το δοκίμιο αυτονομείται και αναπτύσσεται. Μια πλειάδα πνευματικών ανθρώπων αφήνουν τη σκέψη τους να κυλήσει πάνω στα ποικίλα προβλήματα του πνευματικού μας βίου.

Ήδη στο τέλος του μεγάλου πολέμου, το 1944, ο πεζογράφος Πέτρος Χάρης αρχίζει τη δημοσίευση μιας σειράς από αξιόλογα δοκίμια που γνώρισμά τους είναι ο τρόπος στοχασμού του συγγραφέα και η προσπάθεια για απλοποίηση των πιο πολύπλοκων απόψεων. Το πρώτο, «Η κρίσιμη ώρα», ξεχωρίζει. Γράφει σχετικά ο Ε. Ν. Μόσχος: «Το δοκίμιο αυτό [...] αποτέλεσε την προγραμματική κατεύθυνση που θ' ακολουθούσε ο κ. Χάρης τα μεταπολεμικά χρόνια και στην καθαρά δημιουργική, τη λογοτεχνική του εργασία και στην αποτίμηση τόσο των λογοτεχνικών κειμένων που πέρασαν κάτω από τη διεισδυτική ματιά του». ²² Και παρακάτω: «“Η κρίσιμη ώρα” επισημειώνει αμέσως την κρισιμότητα των καιρών, αλλά και των προβλημάτων που έχει ν' αντιμετωπίσει ο άνθρωπος (ειδικότερα ο Έλληνας) και μέσα στον πόλεμο και μετά τον τερματισμό του, προβάλλει ως αυτόνομη αξία της ζωής την αισθητική χαρά “κατάσταση αστάθμητη, ρευστή, παρεξηγημένη και συχνά συκοφαντημένη” [...] και ψώνει τον λυρικό άνθρωπο με την εναισθησία του, με τους οραματισμούς του, με τους πόνους, τις λαχτάρες, τις ανησυχίες του, σε σύμβολο ακατάλυτο πνευματικής αλκής». Με τα κατοπινά του δοκίμια («Όταν η ζωή γίνεται όνειρο», 1945, «Γ' άρχου Θεού», 1948, «Ελεύθεροι πνευματικοί άνθρωποι», 1947) ο Π. Χάρης με τον παλμό και το βάθος που δίνει στο λόγο

του αποδεικνύεται ένας ελεύθερος στοχαστής.

Με το ίδιο πνεύμα γράφει την «Αποστασία» (1945) ο Τάσος Αθανασιάδης· είναι δοκίμιο που κινείται, όπως και το άλλο πεζογραφικό του έργο, στο χώρο της συνεπούς αστικής ιδεολογίας. Γι' αυτό άλλωστε ο Αθανασιάδης έχει χαρακτηριστεί ως «ο επικός της Ελληνικής αστικής τάξης» (Θανάσης Παπαθανασόπουλος).

Ο Αιμίλιος Χουρμούζιος, που υπήρξε ένα σπινθηροβόλο κριτικό πνεύμα, με τη «Δοκιμασία του πνεύματος» (1947) χάραξε υπεύθυνα κάποια αποφασιστικότερη πορεία σε βασικά προβλήματα του ανθρώπου και της ζωής. Κατά τον Π. Κανελλόπουλο ο Χουρμούζιος «προσφέρει δημιουργήματα μεγάλης πνευματικής πυκνότητας και πολυώνυμης προβληματικής». ²³ Αν και σε θέματα λογοτεχνικής κριτικής ο Χουρμούζιος δεν ευτύχησε πάντα (όπως π.χ. οι εκτιμήσεις του για τον υπερρεαλισμό), παραμένει ωστόσο ο δοκιμογράφος και ο κριτικός με την ευρύτετη προπαίδεια και την προσωπική σκέψη.

Στα όρια της δοκιμαχίας λογοτεχνικής κριτικής κινήθηκαν και οι λογοτέχνες: Πέτρος Σπανδωνίδης, Άλκης Θρύλος, Δημ. Νικολαφεΐζης, Γιάννης Χατζίνης, Ανδρέας Καραντώνης, Βάσος Βαρίκας, Πάνος Καβρίας κ.ά., ενώ ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος προχώρησε πιο πέρα και σε θέματα σύγχρονου προβληματισμού. Ακαταπόνητος δημιουργός με κριτικό στοχασμό και σπάνια εγρήγορση πρόσφερε στην αρχή δύο δοκίμια: «Ομιλίες της γυμνής ψυχής» και «Ο στοχασμός και ο λόγος», αργότερα δε και άλλα, όπως «Γοητεία της αφαρσίας», «Το πνεύμα της σιωπής», «Ο σύγχρονος άνθρωπος», «Ερήμην των Ελλήνων» κτλ. Τα θέματα του, όπως δείχνουν και οι τίτλοι, απλώνονται από την ουσία της καλλιτεχνικής δημιουργίας μέχρι την προβληματική και τα αινίγματα του σύγχρονου ανθρώπου. Παρά τη σοβαρότητα όμως των θεμάτων ο λόγος του

Παναγιωτόπουλου δε χάνει το λυρισμό του, ενώ το ύφος του προδίδει μια ανοιχτόκαρδη ιδιοσυγκρασία.

Τις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα μας το δοκίμιο αναπτύχθηκε πολύ. Ωστόσο ορισμένοι από τους επίδοξους δοκιμιογράφους δεν πετυχαίνουν το στόχο τους, καθώς από τα κείμενα που θεωρούν ως δοκίμια «απουσιάζουν τα ισχυρά μορφωτικά εφόδια». Γεγονός είναι πάντως ότι οι έγκυροι Έλληνες δοκιμιογράφοι στρέφονται τώρα περισσότερο σε θέματα κοινωνιολογίας, ιστορίας και φιλοσοφίας, χωρίς όμως ν' απομακρύνονται και από τα θέματα της λογοτεχνικής κριτικής. Είναι φανερό δηλαδή στις μέρες μας μια προσπάθεια ιδεολογικής ομολογίας των δοκιμιογράφων, καθώς τα έργα τους αποκαλύπτουν μια κοινωνική ή και πολιτική διάσταση του στοχασμού τους.

Έτσι, από την πλευρά της αριστερής ιδεολογίας ο Μάρκος Αυγέρης ξεκινάει ως ποιητής και αργότερα ασχολείται με την κριτική και τη δοκιμιογραφία. Προικισμένος με οξυδέρκεια εμβαθύνει στα κείμενα, ενώ στη λογοτεχνική κριτική σημασιολογεί το διερευνώμενο έργο και από την κοινωνική του πλευρά.

Εξάλλου, ο Δημήτρης Γληνός, ιδεολόγος και απαράμιλλος διανοητής, «*ξεκίνησε από το Μιστριώτη, για να φτάσει στο Λένιν*». Πρόσφατα εκδόθηκαν οι δύο πρώτοι τόμοι από τα «*Απαντά*» του. Μέσα από τις σελίδες των δοκιμίων του παρακολουθούμε όλη την κλίμακα και την περιπέτεια των ιδεών του, γιατί, όπως παρατηρεί στον πρόλογο ο Φ. Ηλιού, «*η ιδεολογική εξέλιξη του Δ. Γληνού συνδυάζεται μόνιμα με μια διαρκή διεύρυνση του αντικειμένου των αναζητήσεών του και της προβληματικής του*».

Ο Νίκος Πουλαντζάς, που τον Οκτώβριο του 1979 έθεσε τέρμα στη ζωή του σε ηλικία μόλις 43 χρόνων στο Παρίσι, συνέλαβε και ανέλυσε τη σχέση ανάμεσα στο κράτος και την κοινωνία, και στηριγμένος στη βαθιά φιλοσοφική του παιδεία έδωσε ένα πρωτοποριακό έργο

που έχει τεράστια απήχηση στη σύγχρονη κοινωνιολογική σκέψη. Αν και τα έργα του είναι συστηματικές μελέτες, ο ίδιος τα χαρακτηρίζει ως δοκίμια (βλ. π.χ. «*Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*», τόμος Α', σελ. 42).

Με βάζει τον ίδιο ιδεολογικό προσανατολισμό έχουν γράψει ακόμη δοκίμια οι: Γιάννης Ιμβριώτης, Κωστής Μοσκόφ, Ευτύχης Μπιτσάκης, Γιώργος Μανιάτης κ.ά.

Τρεις φιλόσοφοι ιδεαλιστές από τη νεοκαντιανή σχολή της Χαϊδελβέργης («*Κύκλος Χαϊδελβέργης*») ασχολήθηκαν και με το δοκίμιο: είναι ο Ιωάννης Θεοδωρακόπουλος, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος και ο Κωνσταντίνος Τσάτσος. Οι κεντρικοί άξονες των δοκιμίων του Ι. Θεοδωρακόπουλου είναι: η ελληνική ιστορία στις οικουμενικές της διαστάσεις, το χρέος για τη συμβολή του ελληνισμού στο σύγχρονο κόσμο, η παιδεία της νέας γενιάς και η δραματική ένταση των προβλημάτων του καιρού μας (βλ. «*Ο πνευματικός άνθρωπος*»), «*Ελλάς και Ευρώπη*»), «*Τα προβλήματα της νέας γενεάς*»), καθώς και πολλά δοκίμια σε περιοδικά. Του Π. Κανελλόπουλου τα δοκίμια στρέφονται γύρω από θέματα κοινωνιολογίας, ιστορίας και πολιτικής (ο Π. Δ. Μαρστροδημήτρης εντάσσει στα δοκίμια και την πολύτομη «*Ιστορία του Ευρωπαϊκού Πνεύματος*»), ενώ του Κ. Τσάτσου περιέχουν προβληματισμούς και απόψεις για την αισθητική, την κοινωνική φιλοσοφία, την πολιτική (βλ. «*Δοκίμια αισθητικής και παιδείας*»), «*Αισθητικά δοκίμια*», «*Πολιτική*»), «*Διάλογοι σε μοναστήρι*»), «*Θεωρία της τέχνης*»). Και των τριών τα δοκίμια είναι κλασικά πλέον κείμενα φιλελεύθερου νεοελληνικού στοχασμού που εκφράζεται με σαφήνεια, οξεία κρίση και σοφία.

Εξχωριστή θέση στην ελληνική δοκιμιογραφία κατέχουν τα δοκίμια του Άγγελου Τερζάκη (1907-1979) (βλ. «*Προσανατολισμός στον αιώνα*»), «*Το μυστήριο του Ιάγους*»), «*Ελληνική εποποιία*»), «*Αφιέρωμα στην*

τραχική μούσα», «Οι απόγονοι του Κάλν», «Ποντοπόροι», «Οδοιπόρος μιας εποχής», «Ο άνθρωπος σε αδιέξοδο»). Ο συγγραφέας θέτει στο κέντρο των αναζητήσεών του το σύγχρονο άνθρωπο και τα προβλήματα του. Με τη γνώση εξ ιδιοσυγκρασίας απαισιοδοξία του, που κατορθώνει ωστόσο να την υποτάσσει σε μια διαγωγή και συγκροτημένη σκέψη, «ο Τερζάκης αναζητεί την πηγή της αγωνίας του σημερινού ανθρώπου, τη διακρίνει στη γνησιότητά της και την καταξιώνει ως μια έκφραση αφενός της βαθύτερης αναζήτησης που είναι το πάθος του απόλυτου και αφετέρου της πιο πικρής του επίγνωσης που είναι η εφημερότητα».

Ο Ντίμης Αποστολόπουλος (1909-1962) με τα δοκίμιά του, που συγκεντρώθηκαν σε τόμο και εκδόθηκαν το 1976 με τίτλο «Φιλοσοφία και Τέχνη», «καταθέτει τις πνευματικές ανησυχίες ενός ανθρώπου με καθαρά ιδεαλιστική αντίληψη της ζωής και με αναμφισβήτητη ψυχική ευγένεια».²⁴

Ένας μεγάλος στοχαστής και μεταφραστής της ελληνικής εκπαίδευσης, ο Ευάγγελος Παπανούτσος (1900-1982), πέρα από το άλλο συνθετικό έργο του μας έδωσε και αρκετά δοκίμια (βλ. «Ο νόμος και η αρετή», «Πρακτική φιλοσοφία», «Το δίκαιο της πυγμής», «Η κρίση του πολιτισμού μας», «Οι δρόμοι της ζωής», «Τα μέτρα της εποχής μας» κ.ά.). Σύμφωνα με εύστοχη παρατήρηση του Λίνου Πολίτη, τα έργα του Παπανούτσου «διακρίνονται για τη σαφήνεια του φιλοσοφικού στοχασμού και για το χάρισμα της εκλαΐκευσης σε υψηλό επίπεδο· φυσικά και για την πίστη στο φιλελευθερισμό και στην πρόσο».²⁵

Στον τύπο των δοκιμών εντάσσονται και δύο αξιόλογα έργα των μεγάλων ποιητών μας Γιώργου Σεφέρη και Οδυσσέα Ελύτη. Είναι αλήθεια ότι ο ποιητής Σεφέρης είναι μια μόνο όψη της πολύπλευρης πνευματικής του προσωπικότητας. Ο πεζογράφος και ιδιαίτερα ο κριτικός δοκιμογράφος Σεφέρης ολοένα κερδίζει έδα-

φος στην προσοχή του πλατύτερου μορφωμένου κοινού. Στο δίτομο έργο του «Δοκίμεί» περιλαμβάνονται γνώστα κείμενα που γράφτηκαν από το 1936, αλλά και ανέκδοτα ή δυσέβρετα κείμενα του μεγάλου ποιητή και στοχαστή. Παρά τον τίτλο του έργου, ο Σεφέρης στον πρόλογο τα ονομάζει «μελέτες». Εξάλλου, στα «Ανοιχτά χαρτιά» του Ελύτη περιέχονται όλα όσα με τον ένα ή τον άλλο τρόπο αποτέλεσαν γι' αυτόν κίνητρα ή έγιναν σύμβολα του ποιητικού του μύθου, καθώς και μια σειρά από μελέτες γύρω από μορφές Ελλήνων ή ξένων ποιητών και ζωγράφων.

Αλλά και του άλλου ποιητή μας, του Τάκη Παπατσώνη (1895-1976), το δοκιμιακό έργο είναι σημαντικό. Όπως τα ποιήματά του, έτσι και τα δοκίμια στηρίζονται με συνέπεια στη χριστιανική πίστη. «Ο τετραπέρατος κόσμος» είναι κείμενα με προβληματισμούς «σε θέματα νεοελληνικής αυτογνωσίας όσα και σε ευρύτερα ιδεολογικά ζητήματα της εποχής μας»,²⁶ ενώ στο «Όπου Ήν Κήπος» επιχειρείται μια υπέρβαση των φροβερών στοιχείων αγωνίας του σύγχρονου ανθρώπου. Ο θάνατος, ο φόβος, η τύχη, η ανία, η υπεροψία καταβάλλονται μέσα στη συνείδηση του πιστού, καθώς διαχέεται παντού «το φως της ελπίδας και η δροσιά της χάριτος».

Δοκίμια πάνω σε θέματα κοινωνιολογίας, φιλοσοφίας, τέχνης και πολιτικής έχουν γράψει ακόμη οι: Παντελής Πρεβελάκης, Ζωή Καρέλλη, Γιώργος Φτέρης, Κων. Δεστοτόπουλος, Νίκος Φωκάς, Μιχ. Στασινόπουλος, Ν. Χατζηκυριάκος - Γκίκας, Νικ. Λούρος, Σταύρος Πάνου, Αλέξης Ζήρας, Ν. Χουρμούζιάδης και άλλοι.

Τα τελευταία χρόνια ο δοκιμιακός λόγος κινείται και στο θρησκευτικό χώρο. Νέοι, κατά κανόνα, στοχαστές με ισχυρό επιστημονικό εξοπλισμό, ορθόδοξο χριστιανικό ήθος και συνείδηση του νεοελληνικού πολιτισμού προσφέρουν την προσωπική τους μαρτυρία μέσα

από τις γραμμές του δοκιμίου. Βασικός άξονας του στοχασμού τους είναι η ορθόδοξη παράδοση και πνευματικότητα ως στοιχεία της νεοελληνικής μας ταυτότητας. Επισημαίνουμε ιδιαίτερα ορισμένους συνεργάτες του περιοδικού «Ευθύνη»: τον Κώστα Τσιρόπουλο (ex-dóτη και συγγραφέα), το Χρίστο Μαλεβίτση, τον Παναγιώτη Φωτέα και τον Παντελή Πάσχο. Ο στοχασμός όλων είναι βαθύς και πηγαίος· ειδικά του Χρ. Μαλεβίτση έχει και μια διάσταση τραγικότητας.

Μια άλλη ομάδα χριστιανών δοκιμογράφων συνεργάζεται με το περιοδικό «Σύναξη» που έχει στόχο του τη σπουδή και τη βίωση της ορθοδοξίας. Ο Παναγιώτης Νέλλας (διευθυντής και υπεύθυνος), ο Χρίστος Γιαννάρας, ο Στέλιος Ράμφος, ο Ζήσιμος Λορετζάτος, καθώς και μερικοί μοναχοί του Αγίου Όρους καταθέτουν στο περιοδικό την προσωπική τους ομολογία ή ανοίγουν διάλογο σε θέματα ορθόδοξης πνευματικότητας. Ο στοχασμός τους είναι αναμείβολα επηρεασμένος από τους ησυχαστές μοναχούς και τους νηπτικούς. Πιο χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Χρίστου Γιαννάρα, ο οποίος ξεκινάει από τη βασική ορθόδοξη θέση της σχέσης του προσωπικού Θεού με τον άνθρωπο - πρόσωπο, για να τονίσει τη σχέση μέθεξης και κοινωνίας των ανθρώπων μεταξύ τους. «Οι άνθρωποι σήμερα, λέει, βρίσκονται σε μια κρίση ακοινωνητής κοινωνίας. Ο σημερινός νεοέλληνας δεν κοινωνεί, δε σχετίζεται, μόνο επιτίθεται, για να κερδίσει». Τα δοκίμια του «Πείνα και δίψα», «Ελευθερία του ήθους», «Η κρίση της προφητείας», «Κριτικές παρεμβάσεις» κ.ά. είναι γραμμένα με ευσυνείδητη έγνοια και αγνία για τον άνθρωπο.

Και άλλα περιοδικά όμως φιλοξενούν στις στήλες τους δοκίμια σύγχρονων Ελλήνων στοχαστών. Τέτοια περιοδικά είναι: «Ο Πολίτης», το «Διαβάζω», οι «Σημειώσεις», οι «Τομές», τα «Σημιάδια», η «Πολιτική», «Το δέντρο», «Η Λέξη», η «Νέα Παιδεία», ο «Πόρφυρας» και άλλα.

Εξάλλου στο χώρο του καθαρά λογοτεχνικού δοκιμίου πρέπει να εντάξουμε και τους εξής αξιόλογους σύγχρονους δοκιμογράφους, χωρίς όμως και να εξαγνλούμε τον κατάλογο: Θ. Δ. Φραγκόπουλο, Δ. Ν. Μαρωνίτη, Μήτσο Λυγίσο, Βασίλειο Λαούρδα, Γιάννη Δάλλα και Ε. Ν. Μόσχο.

Στις μέρες μας όλο και πυκνώνουν οι συγγραφείς δοκιμίων. Τούτο συμβαίνει για ποικίλους λόγους, όπως είναι: η ίδια η φύση του δοκιμίου, ο πλούτος των θεμάτων του, ο έντονος προβληματισμός μας σε θέματα της επικαιρότητας, η ταχύτητα της σύγχρονης ζωής που δεν επιτρέπει στον αναγνώστη να απολαύσει ογκώδη έργα, η προσπάθεια του πνευματικού ανθρώπου να εκφράσει την υπαρξιακή του αγωνία και άλλοι.

Φτάσαμε στο τέλος της ιστορικής διαδρομής του δοκιμίου. Βέβαια η επισκόπηση που επιχειρήθηκε δεν είναι πλήρης, μα ούτε και υπήρχε εξαρχής τέτοια πρόθεση. Εκείνο πάντως που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι πολλά κείμενα, που με φιλοδοξία προβάλλουν ως δοκίμια, δεν ξεπερνούν τα όρια ενός απλού άρθρου ή επιφυλλίδας, ενώ άλλα μεγαλύτερα σε έκταση και επιστημονική τεκμηρίωση κατατάσσονται στις μελέτες. Ωστόσο ο δοκιμιακός λόγος γνωρίζει σήμερα μεγάλη ανάπτυξη παντού και γίνεται το κατάλληλο όργανο προβληματισμού και επικοινωνίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΤΟ ΔΟΚΙΜΙΟ ΩΣ ΑΥΤΟΝΟΜΟ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟ ΕΙΔΟΣ

1. Ορισμός

Είναι γνωστό ότι το δοκίμιο αποτελεί ίσως το πιο πολυσύζητημένο, το πιο ρευστό και το πιο αμφιλεγόμενο γραμματειακό είδος. Αν και τυπικά τουλάχιστον συμπληρώνει πέντε αιώνες ζωής εξακολουθεί να είναι δύσκολη η διευκρίνιση των στοιχείων του και η οροθέτησή του, παρά το γεγονός ότι στις μέρες μας τείνει να καταστεί το μοναδικό σχεδόν είδος λογοτεχνικής έκφρασης στο χώρο κυρίως της πεζογραφίας.

Οι Beat έγραψαν κείμενα, όπως επισημαίνει ο E. Αρανίδης,²⁷ που δύσκολα κατατάσσονται στην αφήγηση ή τη δοκιμιογραφία, όπως άλλωστε και οι αυτοβιογραφικές σημειώσεις του Barthes ή η πεζογραφία του Borges.

Παρ' όλα αυτά τι είναι δοκίμιο δεν έχει με ακρίβεια οριστεί. Σήμερα η ενωιολογική έκταση του δοκίμιου είναι τόσο, ώστε μπορεί να σημαίνει οτιδήποτε, από το λιβέλο μέχρι την επιστημονική πραγματεία. Έτσι δεν φαίνεται να γίνεται σαφής διάκριση ανάμεσα στην πραγματεία, τη διατριβή και περισσότερο ανάμεσα στη μελέτη και το δοκίμιο. Τι είναι λοιπόν το δοκίμιο;

Συνήθως οι τυπικοί ορισμοί του συγκλίνουν σε δυο βασικά χαρακτηριστικά: τη μέση έκτασή του και τη διαπραγμάτευση ενός καθορισμένου θέματος, που όμως δεν εξαντλείται.

Ειδικότερα στο Siple Dictionary of World Literature²⁸ καθορίζεται ότι το δοκίμιο είναι έκθεση προσωπικών απόψεων με ορισμένο θέμα και μέση έκταση.

Ο J. A. Guddon μάλιστα στο Dictionary of Literary Terms²⁹ προσδιορίζει την έκταση αυτή σε λίγες εκατο-

ντάδες λέξεων (όπως τα δοκίμια του Bacon) ή στη διάσταση ενός βιβλίου (όπως τα δοκίμια του Locke).

Από τον ίδιο ακόμη κριτικό το δοκίμιο χαρακτηρίζεται ως ένα από τα πιο εύκαμπτα και πιο ευανάγνωστα γραμματειακά είδη.

Η ευκαμψία αυτή και η εύκολη προσέγγιση από το μέσο αναγνώστη οδήγησε πολλούς κριτικούς στην αντίληψη ότι ο προσωπικός χαρακτήρας του δοκιμίου το παρασύρει έξω από τους καθιερωμένους κανόνες της συγγραφικής.

Είναι γνωστό ότι ο πατέρας του δοκιμίου, ο Montaigne, με τον όρο εννοούσε τη δοκιμασία της κρίσης του και με το έργο του συνέθεσε μια προσωπογραφία κυρίως του εαυτού του, των φίλων και της οικογένειάς του, η οποία προσωπογραφία διαβιβάζεται με τη γνώση της κλασικής και μεσαιωνικής παράδοσης, αλλά και την ιδιαίτερη ιδιοσυγκρασία του και τις πολύτιμες εμπειρίες του. Ο πρόλογος των δοκιμίων του είναι αποκαλυπτικός³⁰ «Στον αναγνώστη».

«Αυτό εδώ είναι βιβλίο καλής πίστης, αναγνώστη. Σε προειδοποιεί ενθός εξαρχής ότι δεν έβγαλα εδώ για τον εαυτό μου άλλο στόχο παρά οικιακό και ιδιωτικό. Δεν έλαβα καθόλου υπόψη μου την εξυπηρέτησή σου, ούτε τη δόξα μου. Οι δυνάμεις δεν είναι αξίες για τέτοιες προθέσεις. Το αφιέρωσα στην προσωπική χρήση των συγγενών και φίλων μου: όταν θα μ'έχουν χάσει (πράγμα που θα συμβεί σύντομα) θα μπορούν να ξαναβρούν εδώ στοιχεία της ιδιοσυγκρασίας μου και των συνηθειών μου και έτσι να διατηρήσουν πιο ολοκληρωμένη και πιο ζωντανή τη γνώση που απόκτησαν για το άτομό μου. Αν είχα σκοπό να προκαλέσω την εύνοια του κόσμου, θα είχα στολιστεί καλύτερα και θα παρουσιαζόμουν με μελετημένη περπατησιά. Θέλω να με δει ο καθένας εδώ με τους απλούς, φραστικούς και συνηθισμένους μου τρόπους, χωρίς επιτήδευση και τεχνάσματα: γιατί τον εαυτό μου ζωγραφίζω. Τα ελαττώματά του θα διαβαστούν εδώ ξεκάθαρα, όπως

και το φυσικό μου, όσο ο σεβασμός προς το κοινό μου το επέτρεψε. Αν είχα βρεθεί ανάμεσα σε κείνα τα έθνη που λέγεται ότι ζουν ακόμη κάτω από τη γλκκιά ελευθερία των πρώτων νόμων της φύσης, σε διαβεβαιώνω ότι πολύ ευχαρίστως θα είχα ζωγραφίσει εδώ τον εαυτό μου απόφιο και ολόγυμνο. Έτσι, αναγνώστη, είμαι εγώ ο ίδιος η ύλη του βιβλίου μου. Δεν υπάρχει λόγος να περάσεις τη σχόλη σου μ'ένα θέμα τόσο επιπόλαιο και κενόδοξο. Σε χαιρετώ λοιπόν από το Μονταίνι, σήμερα, πρώτη Μαρτίου του χίλια πεντακόσια ογδόντα».

Με το ίδιο περίπου πνεύμα έγραψε τα δοκίμιά του ο Bacon, ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο δοκίμιο στην αγγλική γλώσσα (essay). Στα πρώτα αυτά δοκίμια που ο συγγραφέας αποκαλεί «Βραχείας σημειώσεις» καταγράφει τις σκέψεις του με αυθορμητισμό και ειλικρίνεια για τον εαυτό του, τον κόσμο, την αιωνιότητα, το Θεό.

Όμοια αργότερα ο Ch. Lamb στα «Δοκίμια του Ηλία» περιέβαλε με τη μαγεία του προσωπικού του ύφους εξομολογήσεις και αναμνήσεις του.

Η εξέλιξη λοιπόν του δοκιμίου κατέδειξε ότι πρόκειται για ένα καθαρά προσωπικό είδος γραφής και ότι υπάρχουν σταθερά θέματα που οι δοκιμιογράφοι καταθέτουν τις απόψεις τους, όπως η φιλία, η αγωγή, η περιπλάνηση, τα βιβλία, τα πρόσωπα και τέλος η λογοτεχνία. Αυτό σημαίνει ότι το δοκίμιο δένεται συνεχώς με τη ζωή και ότι πέρα από τη θεματική του ο νεωτερισμός της χρήσης του από τις εφημερίδες μετά το 18ο αιώνα άρχισε να καθορίζει τη μορφή και το ύφος του.

Έτσι το δοκίμιο γίνεται ένα σύντομο ερμηνευτικό ή αναλυτικό δημιούργημα σε πεζό λόγο, όπου ο δοκιμιόγράφος διαπραγματευόμενος ένα θέμα εκθέτει τις προσωπτικές του απόψεις.

2. Γνωρίσματα

Πέρα όμως από τους τυπικούς ορισμούς, το βασικό πρόβλημα είναι η διευρεύνηση της μορφής, της φύσεως και του χαρακτήρα του δοκίμιου. Ίσως η απάντηση στο βασικό αυτό ερώτημα κρύβεται μέσα στο ίδιο το δοκίμιο που καταρχήν σαφώς διαφοροποιείται από τα άλλα είδη του διδακτικού γένους.

Είναι γνωστό ότι το διδακτικό γένος περιλαμβάνει είδη που κατά κανόνα αποβλέπουν στην άμεση διδασκαλία των κοινωνικών, ηθικών, θρησκευτικών, επιστημονικών κ.λπ. αληθειών.

Η πραγματεία, το βασικότερο από τα διδακτικά είδη, είναι η συστηματική, μεθοδική και κυρίως αιτιοκρατική σύνθεση ιδεών, που στοχεύει στην απόδειξη ή την επαλήθευση του αναπτυσσόμενου θέματος.

Η διατριβή ή μελέτη αποτελεί επιστημονική εργασία, η οποία προσπαθεί με πλήρη και μεθοδική διεύθυνση να εξαντλήσει το θέμα της, ενώ η μονογραφία εξειδικεύει το αντικείμενό της που απομονώνεται και αναπτύσσεται λεπτομερέστατα, καθώς μάλιστα απευθύνεται σ' ένα απόλυτα εξειδικευμένο αναγνωστικό κοινό.

Σε άλλα είδη του διδακτικού γένους (γνώμες, παροιμίες, στοχασμούς, υποθήκες, διδαχές, διδασκαλίες, ομιλίες, διαλέξεις) διακρίνεται ένας έκδηλος διδακτισμός, που η φύση του δοκίμιου αποκλείει.

Στη φύση ακριβώς αυτή προσιδιάζει ο διάλογος και τα κριτικά κείμενα, δεδομένου ότι το δοκίμιο εκφράζει μια κριτική στάση και πολλές φορές υιοθετεί το διάλογο.

Η κριτική φύση του δοκίμιου αποκαλύπτεται μέσα από το ίδιο το δοκίμιο και τη μέθοδο αυτή ακολουθεί ο

Ε. Παπανούτσος,³¹ όταν εξετάζει το δοκίμιο μέσα από την ίδια του την υπόσταση.

Ερευνώντας και ανιχνεύοντας τη φύση, τις ιδιότητες και τα γνωρίσματα του δοκίμιου ανατρέπει στους ίδιους τους δοκίμιογράφους. Γράφει λοιπόν: «Στη σκέψη των δοκίμων συγγραφέων που το χρησιμοποιούσαν σημαίνει: ένα γρήγορα γραμμένο, ευπρόσιτο στο πλατύ κοινό κείμενο, που αποτελεί μια απόπειρα να προσεγγίσει κανείς σε αρκετό βαθμό ένα θέμα κριτικής, επιστήμης, τέχνης, ηθών κ.λπ. με γνώσεις, καλλιέργεια, χωρίς όμως να το εξαντλεί, γιατί τούτο θα απαιτούσε συστηματική και διεξοδική διερεύνηση, επομένως μια πολυσέλιδη πραγματεία».

Τα χαρακτηριστικά λοιπόν του δοκίμιου όπως καθορίζονται από τον Παπανούτσο είναι: συντομία, εύκολη προσέγγιση από το μέσο αναγνώστη, στοχαστική προσέγγιση ορισμένων πλευρών του θέματος, όπως και απόλυτη γνώση και φυσικά καλλιέργεια.

Το τελευταίο αυτό εξυπηρετεί έναν από τους δυο βασικούς σκοπούς του δοκίμιου: την τέρψη, που συνδέεται με την αισθητική απόλαυση. Ο άλλος σκοπός ξεκινάει από τη διδακτική διάσταση του δοκίμιου, με την ευρύτατη όμως σημασία του όρου, δεδομένου ότι το δοκίμιο είναι καθαρά αντιδογματικό είδος.

Ο αντιδογματικός αυτός χαρακτήρας καθιστά το δοκίμιο έκφραση της προσωπικότητας του δοκίμιογράφου που ο ελεύθερος στοχασμός του μπορεί να οδηγήσει στην κορύφωση του κριτικού πνεύματος, όπως γράφει ο Σπανδωνίδης.³² Έτσι ο λόγος του δοκίμιογράφου αποτελεί γνήσιο προϊόν πνευματικής ωριμότητας, που αποστέφεται κάθε μορφή εκλάτρευσης.

Ο καθηγητής Δ. Ν. Μαρωνίτης αναζητώντας τις «εντολές», όπως γράφει σε δημοσίευσμά του, συμπεραίνει:

«1) Το δοκίμιο ως τυπικά διανυσμένος λόγος είναι προπάντων τύπος διάμεσος και διαμεσολαβητικός. Διαμεσολαβεί μεταξύ θεωρίας και πράξης, ιστορίας και επικαι-

ρότητα, οξύνοιας και ευαισθησίας, νηφαλιότητας και εμπάθειας, επιστήμης και πολιτικής. Διασυνδέει τους ολίγους με τους πολλούς, τους εμπειρότερους με τους απείρους, τους ώριμους με τους νέους και πιο πέρα τη γνώση με την άγνοια, το καλό με το κακό. Αυτή η διάμεση και διαμεσολαβητική ταυτότητα του δοκιμιακού λόγου δεν προδίδει συμβιβαστική τακτική. Κάθε άλλο. Το δοκίμιο ως διανοούμενος λόγος, ακριβώς επειδή κινείται στο διάμεσο ακάλυπτο χώρο, δεν έχει δική του στεγαστική ασφάλεια. Είναι συνεχώς εκτεθειμένο και μονίμως ευάλωτο.

2. Το δοκίμιο διακρίνεται καταρχήν για τη μέση του έκταση, καθώς είναι μικρότερο από ό,τι συνήθως ονομάζουμε μελέτη και εκτενέστερο από ό,τι κατά κανόνα τιτλοφορείται άρθρο. Ο δοκιμιακός εξάλλου λόγος δεν είναι εξ ολοκλήρου ανθόρμητη έκφραση ούτε όμως ψυχρά προτομασμένη. Διακρίνεται δηλαδή τόσο από την εκ περιουσίας συντασσόμενη γραφή όσο και από την επιστημονική διατριβή.

3. Το δοκίμιο, στην ακαδημαϊκή του τουλάχιστον εκδοχή, βρίσκεται στο διάμεσο της λογοτεχνίας και πληροφορίας. Η σύνταξή του είναι λιγότερο ελεύθερη από εκείνη του λογοτεχνήματος αλλά πιο προσωπική από εκείνη της πληροφοριακής ανακοίνωσης.

4. Τέλος, το δοκίμιο είναι κατά βάση λόγος διδακτικός, καθώς δεν επικαλείται την ανιδιοτέλεια της τέχνης αλλά ούτε και την ουδετερότητα της επιστήμης. Αν δεν κινδύνενα να παρεξηγηθώ, θα έλεγα ότι η δοκιμιακή έκφραση είναι κατεξοχήν παράδειγμα ιδεολογικής ομολογίας για θέματα και προβλήματα επίμαχα και ριψοκίνδυνα». ³³

Οι τέσσερις λοιπόν αυτές «εντολές» κατά τον καθηγητή Δ. Μαρωνίτη στοιχειοθετούν το δοκιμιακό λόγο, λόγο με μια λέξη διανοούμενο.

Η ανθολόγηση ακόμη κειμένων Ελλήνων δοκιμιογράφων που αναφέρονται στο δοκίμιο από το Δ. Πλάκα

στο περιοδικό «Διαβάζω»,³⁴ αποτελεί έναν πρόσθετο οδηγό για τον εντοπισμό των χαρακτηριστικών του δοκιμιακού λόγου.

Έτσι, ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος θεωρεί το δοκίμιο ανώτερη μορφή κριτικής, ενώ ο Κ. Παλαμάς χαρακτηρίζει τα δοκίμια «συμπυκνωμένα υποβλητικά μελετημάτων». Περισσότερο αναλυτικά ο Π. Χάρης γράφει για το δοκίμιο: «Το δοκίμιο, συγκεκρισμός προθέσεων και δυναμικών, άσπαστος, δεν είναι καρπός μιας δοκιμής ή ενός ενθουσιασμού. Στις περισσότερες λογοτεχνίες έρχεται αργά. Αλλά και για τους περισσότερους πνευματικούς ανθρώπους δεν είναι έργο της πρώτης νεότητας. Ανήκει χωρίς αμφιβολία στη λογοτεχνική πεζογραφία και πριν από κάθε τι έχει να δαμάσει το φοβερό θηρίο που λέγεται πεζός λόγος. Είναι όμως κατάφορτο από γνώση και πείρα, από στοχαστική διάθεση».

Ο Γ. Μαλάνος ευστοχα παρατηρεί: «Το δοκίμιο που έχει ως πρώτη αρχή τις σημειώσεις των περιθωρίων δεν εξαντλεί βέβαια θέματα. Μπορεί να δώσει αφορμή να εξαντληθεί ένα θέμα. Ωστόσο κανείς δεν θα μπορούσε να πει, τότε ένα δοκίμιο έχει επιτελέσει καλύτερα το σκοπό του. Όταν κατορθώνει να κάνει περιττό, στην περιέργειά μας, αυτό που στάθηκε αφορμή του, ή όταν, αντιθέτως, μας ανοίγει την όρεξη να γνωρίσουμε κι εκείνο ακόμη».

Ο Γ. Σεφέρης γράφει τέλος για τις Δοκιμές του: «όταν έγγραφα για πρώτη φορά τον τίτλο Δοκιμές είχαν στο νου μου την έννοια του δοκίμιου κάπως πιο ελεύθερη, πιο νωπή».

Από τους νεότερους ο Γ. Δάλλας σε συνέντευξη στο ίδιο περιοδικό³⁵ επισημαίνει: «Πιστεύω πως το δοκίμιο πρέπει να βρίσκεται σε ίση απόσταση – μια απόσταση ασφαλείας θα έλεγα – και από τη λογοτεχνική δημιουργία και από την επιστημονική μελέτη. Και για να εξασφαλιστεί η ανεξαρτησία του είναι πρωταρχικής σημασίας τρία αιτήματα: να επιτευχθεί η περιχαράκωση των ορίων του,

να αναδειχθεί η αυτοδυναμία του και τέλος να καλλιεργηθεί η ωριμότητά του ως είδους». Και πιο κάτω: «Ο λόγος του δοκιμίου δηλαδή είναι λόγος περί της ουσίας: λόγος όχι περί του συμπτώματος αλλά περί του προβλήματος ενός φαινομένου (κοινωνικού, ιστορικού, φιλοσοφικού, πνευματικού). Δεν είναι ελεύθερη ούτε ξηρή πραγματεία. Είναι, το ξανατονίζω, δημοургικός στοχασμός».

3. Η θεματική

Μετά το Montaigne και τον Bacon και από το 17ο κυρίως αιώνα η θεματική του δοκιμίου συνεχώς διευρύνεται με ανάλογες μορφικές μεταλλαγές.

Από τις συνθέσεις πραγματικών και φανταστικών γεγονότων, από συλλογές γνωμικών, από διαλόγους και κανόνες κριτικών, από πολιτικά, κοινωνικά, λογοτεχνικά και εκπαιδευτικά θέματα το δοκίμιο καταλήγει στη δημοσιογραφική του μορφή, που συνδέεται με την έναρξη της κυκλοφορίας των εφημερίδων κατά τον αιώνα αυτόν.

Κατά το 18ο αιώνα το δοκίμιο πέρα από σχόλια σε ήθη, έθιμα και τρόπους ζωής επιμένει σε θέματα κριτικά, λογοτεχνικά και φιλολογικά, πολλές φορές μάλιστα με τη μορφή επιστολής. Ο κριτικός αυτός χαρακτήρας του δοκιμίου είναι εντονότερος κατά το 19ο αιώνα και μ' αυτή την κριτική κυρίως υπόσταση περνάει τον 20ό αιώνα.

Θεματικά μάλιστα από το τέλος του 19ου αιώνα το δοκίμιο κατευθύνεται όλο και περισσότερο προς τη φιλολογική και λογοτεχνική κριτική και ιδίως κατά την περίοδο του μεσοπολέμου.

Σήμερα η θεματική του δοκιμίου καλύπτει όλους τους χώρους του σύγχρονου προβληματισμού και όλα τα

προβλήματα της ανθρώπινης ζωής και δραστηριότητας. Καταγράφει προσωπικές απόψεις και πνευματικές αντιδράσεις για την επιστήμη, τον πολιτισμό, την ηθική, την πολιτική, την τέχνη, την τεχνολογία, τη θρησκεία.

4. Τύποι δοκιμίων

Αν και η αφετηρία του δοκιμίου ανάγεται ουσιαστικά στην αρχαιότητα και τυπικά στο Montaigne, η θεματική του όμως πολυμέρεια αρχίζει από το ΙΗ' αιώνα. Τότε άλωστε η ανθρώπινη σκέψη προσπαθεί να απαλλαγεί από το δογματισμό και ταυτόχρονα να συνειδητοποιήσει την πολυπλοκότητα των προβλημάτων του ανθρώπου.

Έτσι το δοκίμιο διευρύνεται θεματικά σε μια ατέλειωτη ποικιλία θεμάτων και προβλημάτων: προβλήματα φιλοσοφικά (J. Locke: Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση), προβλήματα οικονομικά, ιστορικά (δοκίμια Voltaire, Alambert), ερωτήματα τέλος και απορίες που αφορούν τις θετικές επιστήμες.

Από το 1711, μάλιστα, ο Addison καθιστώντας το δοκίμιο χρονικό επιθεώρησης, που εκδίδεται σε τακτά χρονικά διαστήματα, θα δημιουργήσει το πρότυπο ενός είδους που δεν έπαψε να αναπαράγεται μέχρι τις μέρες μας. Από το τέλος άλωστε του ΙΘ' αιώνα το δοκίμιο στρέφεται προς τη φιλολογική και καλλιτεχνική κριτική, χωρίς όμως να πάψουν να γράφονται και δοκίμια άλλου περιεχομένου.

Το εύρος λοιπόν της θεματικής του δοκιμίου επιβάλλει τους ποικίλους τύπους του:

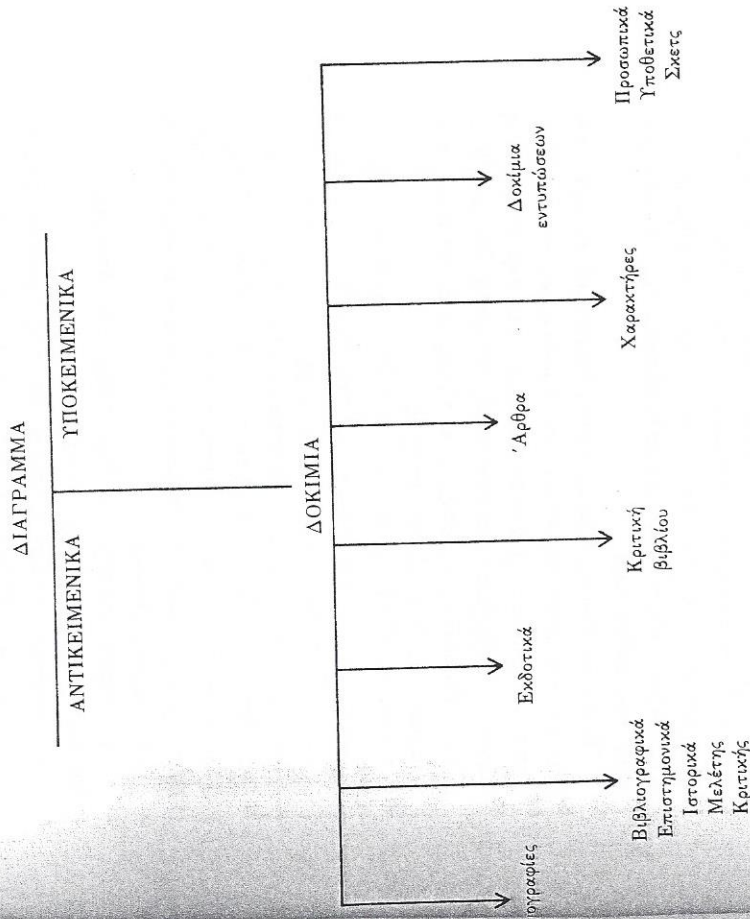
- α) Δοκίμια παρατηρήσεων με περιεχόμενο παροιμίες, αποφθέγματα, αφορισμούς, αξιώματα.
- β) Δοκίμια καθαρά προσωπικά, μέσα από τα οποία προβάλλεται έντονα ο προσωπικός προβληματι-

σμός και οι προσωπικές αντιλήψεις του συγγραφέα.

- γ) Δοκίμια χαρακτήρων που περιγράφουν τα χαρακτηριστικά συγκεκριμένου ατόμου ή ανθρώπινου τύπου.
- δ) Δοκίμια περιγραφικά που αποδίδουν μια εικόνα ή σκηνή στον αναγνώστη μέσα από το προσωπικό κάτοπτρο του συγγραφέα.
- ε) Δοκίμια κριτικά, κριτικές θέσεις πάνω σε έργα τέχνης, γεγονότα, κοινωνικά φαινόμενα.
- στ) Δοκίμια επιστημονικά με θέματα επιστημονικά που αποβλέπουν στην κατανόηση των επιστημονικών φαινομένων από το ευρύτερο κοινό.
- ζ) Δοκίμια φιλοσοφικά με τα οποία ο συγγραφέας προσπαθεί να βίξει αιώνια ερωτηματικά του ανθρώπινου πνεύματος.
- η) Δοκίμια αφηγηματικά, προσωπικές αφηγήσεις, μέσα από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία.
- θ) Δοκίμια με μορφή αλληλογραφίας, με ποικιλία θεμάτων.
- ι) Δοκίμια σχολιαστικά.³⁶

Προσπαθώντας να τιθασεύσει την πολυτυπία του δοκιμίου ο H.C. Merriam στο «Dictionary of Literary Terms», καταφεύγει στην ακόλουθη σχηματική διάταξη.³⁷

Πέρα όμως από τις πολλαπλές μορφές και την ποικιλία των τύπων του δοκιμίου, φαίνεται ότι θεματικά η σύνθεση και η έμπνευσή του κινείται στον ένα ή στον άλλο από τους εξής δύο βασικούς άξονες.

α) Ο ένας άξονας συγκεντρώνει δοκίμια με **αντικειμενικό** κατά κανόνα χαρακτήρα. Η αφετηρία της έμπνευσης στα δοκίμια αυτά βρίσκεται κυρίως στην επιστήμη και η προβληματική του αφορά θέματα επιστημονικά ή καλύτερα θέματα της σχέσης: επιστήμη και άνθρωπος.

β) Στον άλλο άξονα συγκαταλέγονται δοκίμια **υποκειμενικά**, που αποκαλύπτουν την προσωπικότητα του συγγραφέα, αποτελούν δηλαδή ελεύθερους στοχασμούς πάνω σε ποικιλία θεμάτων με άμεση όμως σχέση προς την κοινωνία και τη ζωή.

Η διάκριση του δοκιμίου σε υποκειμενικό και αντικειμενικό, αν και αμφισβητήθηκε κυρίως εξαιτίας της υποκειμενικότητας του δοκιμιογράφου, θα πρέπει να αναζητηθεί στο Μονταίνιο και το Βάκωνα.

Τα δοκίμια του Montaigne αποκαλύπτουν την προσωπικότητα του συγγραφέα μέσα από θέματα που απορρέουν από την ίδια τη ζωή, ενώ του Βάκωνα περιλαμβάνουν παρατηρήσεις που διακρίνονται από την εμπρίθεια και την αυστηρότητα της επιστημονικής σκέψης.³⁸

Άλλωστε η θεματική ευρύτητα του δοκιμίου καλύπτει και θέματα επιστημονικά που το αίτημα της αντικειμενικότητας είναι εντονότερο. Έπειτα αν το δοκίμιο απαιτεί έναν κύκλο πρωτοβαθμίων πληροφοριών, η επιστημονική γνώση είναι σαφώς πιο αντικειμενική από την καθημερινή εμπειρία και βίωση. Και από τα δύο όμως μπορεί να ξεκινήσει ένα δοκίμιο.

Μια άλλη διάκριση του δοκιμίου επιχειρείται από τους Scholtes και Klaus στο βιβλίο τους «Στοιχεία του δοκιμίου».³⁹ Οι συγγραφείς του βιβλίου διακρίνουν τέσσερις κύριες μορφές δοκιμίου: 1) το Δοκίμιο Πειθούς, 2)

το Αφηγηματικό Δοκίμιο, 3) το Δραματικό Δοκίμιο και 4) το Στοχαστικό Δοκίμιο.

Τα πρώτα από αυτά «είναι αποφασισμένα να οικοδομήσουν μια άποψη ή να κατασκευάσουν μια θέση», στο αφηγηματικό δοκίμιο ο συγγραφέας γίνεται αφηγητής ενός «ειδικού γεγονότος», το δραματικό δοκίμιο καλύπτει τις περιπτώσεις του δοκιμίου σε διαλογική μορφή και τέλος ο στοχαστικό δοκίμιο, εξετάζει το δοκίμιο ως στοχασμό. Για το τελευταίο τούτο δοκίμιο οι συγγραφείς επιστημαίνουν: «Η λέξη essay δίνει έμφραση σ' αυτή τη διάσταση της γραφής. Έηρθε στα αγγλικά από τη γαλλική γλώσσα (essayer - δοκιμάζω, προσπαθώ) όπου χρησιμοποιούνταν για να ξεχωρίσει ένα μη τυπικό και πειραματικό είδος γραψίματος από τον πιο μεθοδικό λόγο της πραγματείας και της διατριβής. Μα από τότε κατόντησε να χρησιμοποιείται ως όρος που μπορεί να καλύπτει όλα τα μη μυθιστορικά πεζογραφήματα που έχουν περιορισμένο μέγεθος».

Η πολυτυπία του δοκιμίου ασφαλώς προκύπτει από την ευρύτατη θεματική του αλλά και από τον εντελώς προσωπικό χαρακτήρα γραφής του. Η θεματική του επιβάλλει λοιπόν διακρίσεις που αναφέρονται στο περιεχόμενο, ενώ ο προσωπικός χαρακτήρας του κατευθύνει σε μορφές που επιτρέπουν στο δοκιμιογράφο να εκφράσει τον προβληματισμό του. Άλλωστε από την ίδια τους τη φύση ορισμένες μορφές κειμένων είναι περισσότερο κριτικές και το δοκίμιο «ερωτοτροπεί» κυρίως με τον κριτικό λόγο.

5. Δομή και σύνθεση

Η πολυτυπία, η ευρεία προβληματική, ο στοχαστικός χαρακτήρας του δοκιμίου καταδεικνύει ότι ο δοκι-

μιασός λόγος είναι προϊόν ωριμότητας, στοιχείο που επιβάλλει και την ιδιαιτερότητα στη μορφή.

Η ανίχνευση λοιπόν της δομικής διαμόρφωσης του δοκίμιου και δύσκολη είναι και αρκετά ρευστή, χωρίς απόλυτα σταθερές συντεταγμένες.

Κυρίως, η σύνθεση του δοκίμιου δε διακρίνεται για την προσήλωσή της σε σταθερούς και τυπικούς κανόνες. Ούτε πάλι η σύνθεσή του είναι μια σταθερή λογική ακολουθία που κυρίως ανιχνεύεται στα άλλα είδη του διδακτικού γένους. Το δοκίμιο στοχεύοντας την πρωτοτυπία δεν ακολουθεί τέτοιες τυπικές μορφικές διαδικασίες. Πολύ συχνά διασπά τη λογική ακολουθία, την ενότητα και την αλληλουχία και διανθίζεται με παρεμβάσεις - επαναλήψεις και διακοπές, στοιχεία που δανείζονται από τον προφορικό λόγο. Γι' αυτό άλλωστε το δοκίμιο είναι είδος δύσκολο με κινδύνους για το συγγραφέα, ο οποίος αντί να αποκαλύψει την πρωτοτυπία της έκφρασής και το βαθύτατο γνωσιολογικό του σπλιισμό, μπορεί να παρασυρθεί σε μια στείρα απαρίθμηση ενός ρηχού εγκυκλοπαιδισμού.

Ο διάμεσος άλλωστε χαρακτήρας του ανάμεσα στη λογοτεχνία και την πληροφορία, το απαλλάσσει από την απόλυτη ελευθερία του λογοτεχνικού έργου, αλλά και τη λεπτομερειακή απαρίθμηση της πληροφορίας, όπως επιστημαίνει ο καθηγητής Δ. Ν. Μαρωνίτης.²²

Η διάσπαση λοιπόν μιας απόλυτα λογικής ακολουθίας ή μιας αιτιοκρατικής σύνδεσης των μερών του όλου και η αντικατάστασή τους μ' έναν απόλυτα προσωπικό τόνο, που χαρακτηρίζεται από τη ρευστότητα, τον προβληματισμό και τη χαλαρότητα στη μορφή, αποβλέπει στην ιδιαιτερότητα και την πρωτοτυπία της επεξεργασίας. Το δοκίμιο άλλωστε δε στοχεύει την απόδειξη αλλά το στοχασμό, αποβλέπει στην κινητοποίηση όχι μόνο της σκέψης αλλά και ολόκληρου του συναισθηματικού κόσμου. Το δεύτερο αυτό θα ήταν αδύνατο αν το δοκίμιο χρησιμοποιούσε μια απόλυτα λογική έκ-

φραση, απαλλαγμένη από στοιχεία συναισθηματικής φόρτισης.

Ο Hume εξηγώντας τη χαλαρότητα της μορφής στο δοκίμιο ξεκινάει από τη διάκριση των ανθρώπων σε δύο κατηγορίες: στους ανθρώπους της μάθησης (learned) και στους ανθρώπους της συνομιλίας (conversable). Γράφει χαρακτηριστικά: «Οι άνθρωποι της μάθησης είναι εκείνοι που για μερίδιό τους έχουν διαλέξει τα υψηλότερα και πιο δύσκολα έργα του πνεύματος, αυτά που απαιτούν ελεύθερο χρόνο και μόνωση και δεν μπορούν να οδηγηθούν στην τελειότητα χωρίς μακρά προτοίμασία και σκληρό μόχθο. Ο κόσμος της συνομιλίας πάλι συνδυάζει, με την κοινωνικότητα και το γούστο της τέρψης, μια ροπή προς τις ευκολότερες και ευγενέστερες ασκήσεις της νόησης, για εκάθαρους στοχασμούς επάνω σε ανθρώπινα πράγματα και στα καθήκοντα της κοινής ζωής και για την παρατήρηση των ελαττωμάτων ή των τελειοτήτων των καθέκαστα αντικειμένων του περιβάλλοντος. Τέτοια θέματα για σκέψη δεν προσφέρουν αρκετές ευκαιρίες αντιμετώπισης κατά τη μόνωση, αλλά απαιτούν τη συντροφιά και τη συνομιλία με τους ομοίους μας, για να γίνει κατάλληλη άσκηση για το πνεύμα». Για να γεφυρωθεί λοιπόν αυτός ο χωρισμένος κόσμος υπερβαίνει ο Hume: «Δεν ξέρω τίποτε άλλο από τα δοκίμια σαν αυτά με τα οποία προσπαθώ να ψυχαγωγήσω το κοινό».⁴¹

Το δοκίμιο λοιπόν συγκεντρώνει τη βαθύτητα του στοχασμού, αλλά και την έκφραση και τη χάρη της προφορικής συνομιλίας. Το τελευταίο αυτό εξηγεί ασφαλώς και τη χαλαρότητα στη δομή του δοκίμιου, έντονη στα δοκίμια υποκειμενικού τύπου, ενώ αντίθετα στα αντικειμενικά δοκίμια η δομή είναι τυπικότερη και αυστηρότερη.

Γενικά μέσα από τη σύνθεση και τη δομή του το δοκίμιο προσπαθεί να εκπληρώσει τον προορισμό του, που δεν είναι άλλος από την κινητοποίηση του εσωτερι-

κού μας κόσμου. Γιατί όπως χαρακτηριστητικά επισημάλνετα στη «Νεοελληνική καλολογία» του Κ. Παπανικολάου: «Το δοκίμιο δεν μας γεννά τον κόρο και την αδράνεια στη σκέψη, όπως οι πλήρεις και τέλειες μελέτες. Μας διεγείρει την όρεξη και την επιθυμία, μας ανοίγει καινούριους δρόμους, μας οδηγεί σε άγνωστους ορίζοντες που ζητάμε και άλλα να μας ειπεί τη στιγμή που άπειρα ερωτήματα αναβρύζουν στο νου μας». Και πιο κάτω: «Το δοκίμιο δεν δίνει λύσεις αλλά μας τροφοδοτεί με αρκετά στοιχεία, για να προχωρήσουμε μόνοι σ' αυτές, όπως εμείς θα τις διανοηθούμε. Δεν μας υποδουλώνει τη σκέψη, δεν μας νεκρώνει τη φαντασία. Είναι παρορμητικό είδος πνευματικής κινήσεως και ζωής».⁴²

Συνήθως σε μια τυπική διάρθρωση των μερών του δοκιμίου είναι δυνατό να διακρίνουμε **την έκθεση, το σώμα της υπόθεσης και το τέλος ή συμπέρασμα.**

Η έκθεση, που σκοπό έχει να προετοιμάσει τον αναγνώστη για τα επόμενα, διακρίνεται στο δοκίμιο για την ποιιλία της. Ο δοκιμογράφος ξεκινάει από μια γνώμη, ένα περιστατικό, μια είδηση, μια σκέψη, μια αντίθεση, μια διαμάχη. Όλα αυτά αποτελούν τις αιχμές, την αφετηρία, μέσα από την οποία εξακτινώνεται το βασικό θέμα.

Η ανάπτυξη του βασικού θέματος ξεπερνάει πολλές φορές τυπικές απαιτήσεις (ενότητα, συμμετρία) και καινοτομεί με τις παρεμβάσεις, τις διακοπές, τις επαναλήψεις, στοιχεία αρκετά έντονα στα υποκειμενικά δοκίμια. Για το απόλυτα αυτό προσωπικό είδος δε θα ήταν άστοχο να αναφερθεί ο ανεπιτυχής ίσως ορισμός του δοκιμίου από το S. Johnson: «*ασύνδετη έκφραση των σκέψεων και άρρυθμο και ακατέργαστο δημιουργημα.*».

Η υπέρβαση των τυπικών συγγραφικών κανόνων και η ρευστότητα και η χαλαρότητα στη σύνθεση και δομή των σκέψεων του δοκιμογράφου είναι ίσως η σταθερή απόδειξη της συγγραφικής του ικανότητας. Γιατί μια τέτοια γραφή, όπως χαρακτηριστητικά γράφει ο Ε. Πα-

πανούτσος, «*απαιτεί περισσότερη μαστοριά, ισχυρότερο αυτοέλεγχο από το συγγραφέα: αν τη δύσκολη ώρα του λείψουν οι δυνάμεις να πειθαρχήσει το κείμενό του θα περιπέσει στην ασυναρτησία.*».⁴³

Η προϊστορία της δομής στο δοκίμιο ίσως θα πρέπει να αναζητηθεί στον πρώτο διδάξαντα, το Montaigne. Ο Θανάσης Νάκας που διεξοδικά ασχολήθηκε με τα δοκίμια του Montaigne γράφει στο βιβλίο του «Ο Montaigne και το δοκίμιο»⁴⁴ ότι τα κύρια συνθετικά στοιχεία ενός δοκιμίου του Montaigne είναι: α) Σχόλια, κρίσεις, σκέψεις, μικρές αναπτύξεις ιδεών β) Παραδείγματα γ) Παραθέματα (ταϊτάτα), τα οποία είναι κυρίως χωρία από Λατίνους συγγραφείς και μάλιστα ποιητές. Και προσθέτει: «*Η σειρά με την οποία τα τρία αυτά στοιχεία καταλαμβάνονται μέσα σ' ένα κεφάλαιο δεν είναι καθορισμένη· συνήθως όμως προηγούνται οι σκέψεις ή η ανάπτυξη μιας ιδέας και ακολουθούν τα παραδείγματα που υλοποιούν ή στηρίζουν αυτή την ιδέα. Στην αρχή και στο τέλος υπάρχει συνήθως από μια μικρότερη ανάπτυξη, η οποία χρησιμεύει ως εισαγωγή και ως επίλογος - μολονότι και αυτό δεν αποτελεί κανόνα.*».

Σε βασικές λοιπόν γραμμές, αλλά όχι χωρίς αποκλίσεις, το σύγχρονο δοκίμιο ακολουθεί παρόμοια τακτική.

Η δομή και η σύνθεση του δοκιμίου θα μπορούσε ακόμη να διερευνηθεί, ιδιαίτερα στη διδακτική διαδικασία, από τη σειρά των παραγράφων με τις οποίες ο συγγραφέας οργανώνει το θέμα του. Οι Maurice Imhoof και Herman Hudson προτείνουν⁴⁵ την εξέταση μιας σειράς εισηγητικών αναπτύξεων, λειτουργικών και ληκτικών παραγράφων μέσα στις οποίες διαθρώνονται οι λεκτικοί και συλλογιστικοί τρόποι του δοκιμογράφου, το παράδειγμα, η σύγκριση, η σύγκριση και η αντίθεση, ο ορισμός, η ταξινόμηση, η ανάπτυξη στο χώρο και στο χρόνο, η σχέση αιτίας-αιτιατού κ.ά. Όλα αυτά όμως παίρνουν ιδιαίτερο περιεχόμενο και νόημα μέσα από την απόλυτα προσωπική έκφραση του δοκι-

μιογράφου. Γιατί σε τελευταία ανάλυση η οργάνωση του δοκίμιου εκφράζει τους τρεις πόλους, που ο George Lucats επιστημαίνει⁴⁶ στο δοκίμιό του για το δοκίμιο, την ψυχή, το χόος, τη μορφή.

6. Γλώσσα και ύφος

A) Η ιδιότυπη φύση του δοκίμιου επιβάλλει τη χρήση μιας ειδικής γλώσσας που τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της συνιστούν τη δοκιμιακή κατά κάποιο τρόπο γλώσσα. Η χρήση της γλώσσας αυτής επιτρέπει την επιτυχία των στόχων στους οποίους στοχεύει το δοκίμιο.

Πρώτα απ' όλα δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι το δοκίμιο είναι μια απόλυτα προσωπική σύνθεση έξω από τους παραδεγεμένους κανόνες συγγραφικής. Ο προσωπικός αυτός χαρακτήρας του δοκίμιου επιβάλλει τη χρήση μιας γλώσσας με απόλυτα προσωπικό τόνο και αβίαστα αυθόρμητη έκφραση.

Πέρα όμως από τα προσωπικά στοιχεία έκφρασης, ο διάμεσος χαρακτήρας του δοκίμιου κατευθύνει το δοκίμιο στην αναζήτηση μιας γλώσσας προσιτής και απόλυτα κατανοητής, αλλά ταυτόχρονα μιας γλώσσας με άμεσο ή έμμεσο προτρεπτικό χαρακτήρα, στοιχείο που ξεκινάει από τη διδακτική φύση του δοκίμιου. Ο στοχαστικός ακόμη χαρακτήρας ενισχύει τη «δυναμει» και όχι «τύποις» προτρεπτικότητα της γλώσσας, αφού το δοκίμιο προβλέπει στην κινητοποίηση του εσωτερικού μας κόσμου. Είναι δηλαδή η γλώσσα του δοκίμιου λόγος διεισδυτικός και επαναστατικός που δυναμικά αποσυνδέει και καταλύει, για να ανασυνθέσει και πάλι μετά σε νέες μορφές προβληματισμού. Λόγος με μια λέξη διανοούμενος, αφού προσπαθεί να εκφράσει το βαθύ στοχασμό και τη λεπτή συναισθηματική από-

χρωση. Πρακτικά αυτό προϋποθέτει τη χρήση ενός ειδικού λεξιλογίου με το οποίο πλέκεται ένας «εννοιολογικός ιστός» μέσα από ένα σύστημα «συνδέσμων και αρθρωτικών μορίων».⁴⁷

Έτσι ο δοκιμιακός λόγος γίνεται λόγος υποταχθέντος που εύκαμπτα ελίσσεται καθώς ακολουθεί το νήμα της σκέψης του δοκιμιογράφου.

Ο ίδιος ο Hume⁴⁸ καθορίζοντας την απαίτηση μιας ιδιαίτερης γλωσσικής έκφρασης στο δοκίμιο αποκλείει τη συγγή, ξηρή, στερεότυπη γλώσσα, την ανεκτή σε επιστημονική διατριβή ή φιλοσοφική πραγματεία.

Ο δοκιμιακός όμως λόγος δεν κινητοποιεί μόνο τη σκέψη. Ο στοχαστικός του χαρακτήρας ενεργοποιεί και το συναισθημα και πλημμυρίζει τον αναγνώστη με διανοητικά συναισθήματα. Οι λέξεις δηλαδή του δοκίμιου δεν είναι μόνο φορείς νοήματος, αλλά και φορείς συναισθήματος, πράγμα που σημαίνει ότι ο δοκιμιακός λόγος φορτίζει συναισθηματικά, χωρίς να αποδυναμώνει λογικά. Κινείται δηλαδή ανάμεσα στη λογική και τη συγκινησιακή χρήση της γλώσσας, έτσι όπως καθορίζεται από το Σεφέρη, όταν μεταφέρει τα πορίσματα του Richards για τη γλώσσα στο «Διάλογο πάνω στην ποίηση».

Έτσι το δοκίμιο επαληθεύει και στη γλώσσα που χρησιμοποιεί το διάμεσο χαρακτήρα του.

B) Είναι γνωστό ότι ύφος είναι: «ο ιδιαίτερος εκείνος τρόπος με τον οποίο επινοεί κανείς και εκφράζει τις σκέψεις του».⁴⁹ Ο ιδιαίτερος αυτός τρόπος έκφρασης ή όπως γράφει ο Ε. Παπανούτσος, η μέθοδος παραστατικού συμβολισμού συγκεντρώνει στοιχία με τα οποία διακρίνεται, ξεχωρίζει δηλαδή από συγγραφέα σε συγγραφέα. Αυτό άλλωστε αποδεικνύει ότι το ύφος πηγάζει από το χαρακτήρα και την ατομικότητα του συγγραφέα, του οποίου η σφραγίδα της προσωπικότητας αποκρυσταλλώνεται μέσα στο ύφος. Έτσι εξηγείται ο